

comble de ses faveurs les Allemands; « Rex (Leo) qui semper Alemanos dilexit », dit le chanoine d'Oldenburg Willebrand, qui l'année même de cette donation royale, visita et les possessions des Chevaliers ses compatriotes et la Cour de Léon.

Héthoum I, le successeur de celui-ci ajouta aux donations de son beau-père, par sa Chrysobulle de 22 Janvier 1236, la fameuse ville de Haroun ou Haronia, « nominatam et speciosam civitatem Haroniam, cum sui dispositione, confinij » etc., avec environ 30 villages et couvents. Il les transmit par Privilège, à Hermann de Saltza le brave et célèbre Maître de l'Ordre Teutonique (mort en 1240 à Barlette de la Pouille) et au Frère Littold ou Loutold le Commandeur des Allemands dans le Royaume arménien.*

Jean le consignataire de notre Acte, est plutôt un successeur de ce dernier que le Grand Maître de l'Ordre lui-même, bien que Constantin le nomme *ամենամեծ մայրառն Ոսպիթլուն Աւամայն*, « le très-grand Maître des Hospitaliers Allemands »; car nous savons que le vrai Grand-Maître de l'Ordre de cette époque était Hannon de Sangershausen, qui passa tout le temps de sa maîtrise (1263-1275) en Allemagne à combattre les Prussiens. Probablement notre Jean était le chef de tous les Commandeurs Teutoniques restés dans l'Orient, qu'ils abandonnerent définitivement après la prise, par les Egyptiens, de S. Jean-d'Acre (1291), boulevard de leur puissance.

9 L'arménien *բաժ* (*page*) est presque un homonyme du péage, comme nous avons traduit; mais c'est une pure similitude et non pas une identité: car *բաժ* qui est la racine du mot *բաժին* (*pagine*) portion, signifie chez nous plutôt l'impôt ou le droit de la douane que le péage proprement dit, bien qu'ici selon nous c'est le cas d'appliquer ce dernier sens. L'établissement ou la maison des douanes se nommait chez nos Arméniens de la Cilicie *բաժատուն* (*pagedown*), vocable que les traducteurs de ces Actes royaux ont traduit en le latinisant par *passidonium*.

10 Le parchemin étant lacéré en cet endroit, il nous manque le mot Chevaliers.

11 Il n'est pas douteux que cette maison des Frères Allemands ou leur douane, était dans un passage rétréci par la configuration des terrains, et fréquenté par des voyageurs et des marchands.

12 On voit en effet sa signature au bas de l'Acte, simplement et purement écrit d'une fort mauvaise écriture et avec entrelacement des caractères 'ի Կոստանդնուքի ou 'ի Կոստանդինէ, par Constantin. Comme le parchemin est coupé de tous cotés, on n'y trouve aucune

autre signature, ni des contractans ni des témoins.

13 Cette Ère commence le 11 Juillet de l'an 552 de Jesus-Christ, et comme le Calendrier arménien n'admet pas les années bissextiles, l'an 720 de son Ère commence le 13 Janvier 1271.

14 Tous ces honorables Chevaliers paraissent être Arméniens. Le titre honoraire *Sir* ou *Sire* était adopté par l'aristocratie arménienne du royaume de la Cilicie. Le nom *Կոստանդ* (*Gosdantz*) s'y rencontre souvent; *Գոյնէր* (*Couilner*) est le surnom d'une famille; à l'époque de notre Acte vivait un prêtre Etienne Couilner ou *Գոյն Երիցանց* (*Couiln-Yéritzantz*) dont nous possédons quelques manuscrits. Quant au nom Renald, *Րենալդ* (*Erenaght*) il n'est pas usité comme les autres chez nous.

15 Cette petite Ère qui est répétée deux fois par erreur, n'est autre que l'Indiction romaine. En effet cette année 1271 était 14 de l'Indiction.

P. LÉON M. ALISHAN

ՍՈՒՐԲ ԲԱՐՍԵՂ

ԵՒ ԻՐ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՔՆ

Ա

Նախնական և տնական դատարարական և Բարսեղի. — Դպրոցական ընթացքն. — Արքեպիսկոպոս և Բիզանդիոն. — Ուսմանը բռնած ոճը. — Բարսեղի յատուցանողությունն և 'ի Հայրենիս դարձը. — Իր աննպաստությունը. — Նոր կենաց սկիզբն. —

Կապագովից մառախլապատ երկնից տակ կատարեց Բարսեղ իր նախնական և առանին դատարարական թիւնը: Եմիլիա մայրը և Մակրինա քոյրը և միւս եղբարքը, Գրիգոր՝ որ ետքը Նիւսացւոց եպիսկոպոս եղաւ, Պետրոս՝ ետքը եպիսկոպոս Սեբաստիոյ, ասոնք ամենքը բարեհամբոյր և սրբազան ընտանիք մը կը ձեւացնէին քրիստոսական կրօնից, չորրորդ դարուն մէջ: Արդէն իրեն Մակրինա քոյրը իր առաքինութեանց առաւելութեանը համար՝ առանձնութեան մէջ աղջկանց հոգևոր դաստիարակութեանը կը պարապէր. և տան մէջ մնացելոց զբաղմունքն ուրիշ բան չէր բայց եթէ սաղմոսել և աղօթել, հոգևոր գրեանց ընթերցմամբ զուարճանալ և գործնականապէս առաքինութեան կրթել զիրենք. ահա այս նախկին կրթութեամբ էր որ ապագայ այնպիսի մեծահամբաւ եպիսկոպոսունք եկեղեցւոյ դա-

* Voir pour ces deux Chartes (de Léon II et de Héthoum I.) délivrées aux Chevaliers Allemands, dans le Trésor des Chartes d'Arménie, etc., imprimé à S. Lazare, 1863.

հերոս վրայ պիտի ելլէին՝ աստուածային ձայնը հնչեցնելու: Ահա այս դաստիարակութեամբ գոհ ըլլալով իրենց ասպարէզը կ'ելլէին, բայց բազմա-գոյնք ևս՝ հռետորաց, իմաստասիրաց և քերականաց դպրոցները դեգերելով, երկայն ժամանակէ ետեւ համբարեալ գիտութեամբ կ'երևային աշխարհքիս վրայ: Առաջին ընթացքը բռնեցին Բարսեղի միւս եղբարքը, բայց ինքն և իր Գրիգոր եղբայրն՝ անցան այն դպրոցներէն, սորվեցան յաղթել աշխարհական անսանձ լեզուներու, որոնք պոռոտախօսութեամբ կրնային միայն խռովութիւն հանել, անմեղաց միտքը որսալ և որոգայթի մէջ ձգել զիրենք:

Այն ժամանակները շատ դպրոցներ կային յաւերժ, յորս քրիստոնէայք և հեթանոսք առ հասարակ իրենց ուսումը կ'ընէին. ինչպէս, ի Պաղեստին, զոր երևելի «Հռետորական ճաշակով», և յԱլեքսանդրիա՝ զոր «Ամենազգի ուսմանց շտեմարան» կը կոչէ Նազիանզացին՝ իր եղբօրը Ներսողինին մէջ: Աննշան չէին նաև Կեսարիայի կամ հին Մաթակայ և Նէոկեսարիայի, ուր աւելի կը յաճախէին մերայինք ալ դեռ չսկսած ի Բիւզանդիոն և յԱթէնք երթալու: Բայց ամեն ժամանակ անհամեմատ գերագոյն համարեալ էին Աթէնք և Բիւզանդիոն, իբրեւ կեդրոն բոլոր յունական գաւառաց: Արդ Բարսեղ նախ անցաւ ի Կեսարիա և ի Նէոկեսարիա, նախնական ուսմունքը հոն վճարելու, որ էր քերականութիւնը. բայց ոչ արդի քերականաց ոճով. այլ իրենցը կանոններ կ'աւանդէր, քերթողական ճաշակ կու տար համբակաց, և ետքը կը պարունակէր նաև Պատմագիրքը կարգալու մասնաւոր կանոններ: Ասոնք ալ Բարսղի համար շատ թեթեւ բաներ էին, և կը փափաքէր աւելի բարձրագոյն բաներու ետեւ ինչ. անոր համար ընթացքը ուղղեց դէպ ի Բիւզանդիոն, և անկէ յԱթէնս, ուր իրեն աշակերտակիցներ ալ ունեցաւ, սրտակից և սիրակից Նազիանզացին Գրիգորը, և զՈւրացոյն Յուլիանոս: Իսկ իր ուսուցչաց մէջ երևելագոյնք էին քրիստոնէայ հայկազն Պրոյերեսիոս կամ Պարոյր, որուն գովասանքը ութը տող վեցոտանի վերտառութեամբ աւանդեց մեզ իր աշակերտն Գրիգոր Աստուածաբանը, որուն վերնագիրն է «Ի Պրոքսերքս ԻՍՈՍ ԻՍՏՈՍԱԿ (կամ ՍՈՓԵՍՏԵՍ)» . իսկ մեկալ երկուքը Հիմերոս և Լիբանիոս հեթանոսք էին, և ցայսօր ունինք իրենց ճառերը, որոնք անջնջելի յիշատակք են այն դարուն արտաքին պերճախօսութեան: Այս ճառախօսաց ոճը խռկած խճողած է բազմադիմի այլաբանութեամբ, մէջ ընդ մէջ պարբերութեամբք և մթին բացատրութիւններով. միով բանիւ՝ թէպէտ յունականք են, սակայն ասիական ճապաղութեամբ լցուած. այս ոճս է որ յետագայ դարերու մէջ ալ կը նշմարուի. որոյ օրինակ մը կրնանք համարիլ և Ն գարու դպրոցաց գասաղիքը՝ Մովսէսի անուամբ յիշատակուած «Պիտիոյ գիրքը»: Ասոր մէջ յայտնի կը տեսնուի որ հռետոր մը աշակերտին նիւթ կուտայ ճառեր շարագրելու, չկորսնցունելով նաև առաքինութեան նպատակը: Սակայն այս Դ գարուս մէջ դպրոցաց գործածական մատեանքն էին Հոմերոսի Իլիականն և Ոդիսականն. անկէ կը քաղէին իրենց արիութեան, առաքինութեան բոլոր օրինակները, և անով կը կրթէին իրենց միտքը և սիր-

տը: Իսկ այն տեղերը ուր հոմերական աստուածները քան զանասուն կ'անբանանան, ուր ալ չեն երևիր դից և դիցունէաց շնորհք, այնպէս խորշելով կը փախչէին՝ ինչպէս Ոդիսէս ի Սիրենայից. բայց ընդ հակառակն, ուր առաքինութեան օրինակ մը կը նկարագրէ Քերթողաց հայրն կամ ուր ախտի մը պարսաւ կ'ընէ, հոն ահա վարպետը կը ճոխանար, կը բացատրէր, թէ նաև հեթանոսք ունին իրենց գեղեցիկ առաքինութիւնները՝ որոնց պէտք է ամենայն դեռ նկատի և ջանայ նմանելու: Զոր օրինակ երբոր Կեփալլենացուց զօրագլուխը նաւաբեկութենէ զերծեալ՝ մերկ ցամաքը կ'ելլէ, Նաւսիկա դշխոյն փոխանակ ծանակելու՝ այս տողս կ'արտաբերէ. «Ոչ մարդոյ անըղգամի իցես հանգոյն և չարաշուէր»: Առաքինութեան չքնաղ օրինակ մ'էր և Նսիոդէայ ստորագրութիւնը՝ առաքինութեան և մոլութեան ճամբաներուն վրայ.

«Զչարութիւն՝ հեշտին ի բուռն է արկանել և միախուռն,

Քանզի հարթ է ճանապարհ և մօտ առ ոտս առ երի կայ.

Իսկ առ բարեաց՝ դիքն անմահ եղին ընթեր քերտն և վաստակ,

Զի ուղղորդ է՝ երկարաձիգ հանէ ընդ այն դիւր արահետ.

Զառաջինն ապառաժուտ, այլ գամ մ'ի ծագն ի վեր ելեալ՝

Այնուհետև հարթ ամենայն, թէպէտ և խուժ և վըշտմբեր»:

Բայց քան զամենայն առաւել զարմանալի և յափշտակիչ մտաց է Քսենոփոնեայ առաքինութեան և յոռութեան անձնաւորելն, զոր ցայսօր ընթեռնելով կը զարմանամք. այս այլաբանութիւնը, զոր պիտի թարգմանեմք, Պրոտիկոս իմաստասիրին է, որ Սոկրատայ, Եւրիպիդէսի և Թերամենեայ և Իսոկրատայ վարպետն էր. և անկէ քաղելով ընդարձակած է Քսենոփոն իր «Սոկրատեան յիշատակարանաց մէջ. «Հերակլէայ յարբունս տիոցն «Ժամանեալ, յորժամ ինքնիշխանք ոմանք թուին «դեռահասակքն՝ դառնալ յառաքինութեանն «կողմ կամ ի չարութեանն զառածանել, յերկ. «բայս էր եթէ յոր կոյս զերեսս իւր հաստա. «տեսցէ. և ահա կանայք երկու յաղթահասակք, «մին գեղեցիկ տեսանելով և ազատաբարոյ, պար. «կեշտութեամբ զմարմինն զարգարեալ և զտեսա. «նելիս ցածութեամբ, կերպարանք զգաստք և սպի. «տակազգեստ. իսկ միւսն՝ հատեալ յօրացեալ «ի թանձրամսութիւն և յաղակատանս. և այն. «պէս շարեալ ի սնգոյր և ի ծարիր, որպէս զի «քան որչափ էրն՝ ի սպիտակութեան և ի կար. «մրութեան երփն հարկանիցի, և ի վեր քան ըզ. «չափն ուղղաբերձ երևեսցի հասակաւ. աչք ընդ. «ոտք, և ի հանդերձիցն մանաւանդ փայլեսցէ «գեղ նորա. ստէպ ստէպ զաչն զիւրեւ ածէ, դէտ «ակն ունի եթէ իցէ դե ուրիք յինքն ակնկառոյց, «և բազում անգամ ընդ ստուերս իսկ անձինն «պշնու»: Ահաւասիկ հեթանոսի մը գրիչը, որ այսպէս սքանչելի նկարագրութեամբ կը սկսի իր խրատը, զՀերակլէս համոզելու, որ չըլլայ թէ մոլութեան պատրանքներէն խաբուած՝ ինքզինքը խորխորատը ձգէ: Հոմերոսի և Ողբերգական ընթերցմանը կը յաջորդէին աւելի հաստատուն և ծանրաբարոյ գրիչք՝ որք կարծես մեծապէս յար-

մարք էին Բարսղի ամուր, խոհուն և որոճացող մտացը. Երողոս, Թուկիդիտէս, Դիմոսթէն և ամենէն գլխաւոր իմաստասէրն իմաստասիրաց Պղատոն: Բայց այս գրեանց ընթերցմանէն վերջը կը մնար իմաստասիրականին էական կէտը՝ որ է բնազանցութիւնը, ուր քիչերը սիրտ կ'ընէին մտնելու. և այս քիչերուն մէջ աւելի յաջողագոյն Բարսեղ նաւարկեց այս անգնդոց մէջ. և այն անխմանալի առեղծուածները՝ զոր Պղատոն, Արիստոտէլ և Պլոտինոս իրենց մատենից մէջ ցաներ ցրուեր էին՝ խառնիխուռն անկերպարան նիւթոյն պէս՝ առաւ ամփոփեց, պարզեց լուսաւորեց իր հրաշակերա Վէյօրէի ճառերուն մէջ:

Բարսեղ, Նազիանզացին և Յուլիանոս՝ աննման աշակերտակիցք, միանգամայն կատարեցին իրենց ուսման ընթացքը: Յուլիանոսի կամքն էր իսկզբաւնէ՝ որ զԲարսեղ իր կողմը որսայ. սակայն Նազիանզացին կանխեց իմացաւ անոր մտաց դաւաճանութիւնը, և աւելի սիրտը կը կապուէր Բարսեղի հետ, որպէս զի չըլլայ թէ իր սիրելին յափշտակէն իրմէ: Հասաւ վերջապէս այն վայրկեանը՝ որ Բարսեղ և Նազիանզացին պիտի բաժնուէին իրենց սիրելի և պատուական ուսուցիչներէն և աշակերտակիցներէն, որք չորս գին առած կ'աղաչէին կը պաղատէին որ չթողուն մուսայից երկիրը և երթան ընկղմին Կապադովկիոյ մշուշին և մառախուղին մէջ. քիչ մը շարժեցաւ Նազիանզացին անոնց թախանձանքէն և յանձն առաւ ուշանալու. բայց զԲարսեղ չկրցան վայրկեան մ'ալ իր նպատակէն ետ կեցընել՝ ոչ աղաչանք և ոչ իսկ սպառնալիք. և ճամբայ ինկաւ դէպ 'ի հայրենիս:

Բարսղի պատմութեան գրեթէ այս կէտէն՝ յարաբերութիւն կը սկսի ընդ Բարսեղ և ընդ մեր Մեծն Ներսէս Պարթև. սա ալ իր ուսման առաջին ընթացքն 'ի Կեսարիա կատարելով, այն ժամանակները 'ի Բիւզանդիոն կը գտուէր, և հոն Ասպիոն անունով յոյն իշխանի մը աղջիկը առաւ. և ետքը դառնալով մտաւ Արշակ Թադաւորի սպասաւորութեան: Լսենք այս նկատմամբ Բուզանդայ տուած գովութիւնքը, որ և ամենայն պատմագրաց հետ համաձայն կ'ընթանայ. « Սա, կ'ըսէ, 'ի տղայութենէ սնեալ և ուսեալ 'ի Կեսարացւոց քաղաքին Գամբաց՝ ընդ « հաւատարիմ՝ վարդապետօք, ցանկալի եղեալ « իւրոցն համարուեստն զուգակցացն: Այլ 'ի ժամանակին յայնմիկ էր 'ի վարս զինուորութեան « 'ի գործակալութեան, սիրելի սնեկապետ արքային Արշակայ...: Այր էր սա մեծ և բարձր « ցանկալի հասակաւ, և վայելուչ գեղով... ան « ձանձրոյթ էր՝ և ունէր զնախանձն Աստուծոյ, « և եռայր սուրբ Հոգւովն. այսպէս իսկ էր ամե « նայնիւ կատարեալ յամենայնի: Եւ զաղքատս « և զտառապեալս այնպէս սիրէր և ակն ածէր 'ի « վերայ նոցա, զի զիւր ինչ զհանդերձս և զկե « րակուր՝ հասարակէր ընդ նոսա. և նեղելոց և « տարակուսելոց օգնական և վերակացու, և ջա « տագով ամենայն զրկելոց լինէր նա »:

Հասաւ նա Կապադովկիա, բայց գեռ աթենա կան շառաչքը դրաւած էին իր սիրտը և միտքը, յունական բարձրայօնութիւն մը կը նշմարուէր վրան՝ հելլէն բարակութեան հետ. ալ չէր խոնարհեր երթալ քրոջը քով և հոն քրիստոնէական կենաց քաղցրութիւնը զգալ: Իսկ իր

սրտակից բարեկամը, որ քան զնա ուշ հեռացաւ Աթէնքէն՝ սակայն կանխեց յանապատն, այս լակոնացի և կծու յանդիմանութիւնը կը գրէ Բարսղի. « Չեմ ուզեր, կ'ըսէ, որ ինծի յանդիմանես « Տիբերիայ ձիւնը և ձմերուկքը. ո՞վ թշնամիդ « մառախոյ, որ հազիւ թէ ոտից մատուրներովդ « գետին կը շօշափես, օդապարիկ թռչնոյ պէս « մթնոլորտին մէջ կը ճախրես. հոս գեղեցիկ ա « ռող կեանք մը կը վայլենք մենք, մաքուր և օ « դանման պարզութեամբ կ'ապրինք. իսկ դուք « հեշտութեանց գրգութեանց մէջ ընկղմած, միշտ « 'ի հրապարակս կը թափառիք: Երեսպաշտութի « չեմ ախորժիր, ուղիղ կը խօսիմ. թող ինծի իմ « մառախուղս և դու Մաժակի փափկութեանց և « խրախճանութեանց տուր ինքզինքդ »:

Ո՛րչափ ծանր ազդեցութիւն չէին ըներ այս լուրջ կշտամբանքս Բարսղի զգայուն և փափուկ սրտին, մանաւանդ որ այնպիսի մտերիմ սրտակցէ մը կ'ուղղուէր առ նա. բայց վերջապէս կակղցաւ և զիջաւ. արթնցաւ իբրեւ 'ի խոր քնոյ, և մէյմը աւետարանին վրայ աչքերը դարձընելով ճանչցաւ թէ ինչ կորուսաներ ընել տուեր էր իրեն Աթէնքի ուսման սաստիկ յարուիչ, և այս զղջական դարձի եկողի մը խօսքերը կ'արտաբերէր. « Երկայն ատեն ընդունայնութեան ետեւ ընկայ, « գրեթէ բոլոր պատանեկութիւնս սին և անոտի « աշխատութեանց տուի. բայց վերջապէս բացի « մէյմը մրափած աչուրներս առ լուսաւորու « թիւն Աւետարանին Քրիստոսի. իմացայ թէ « իմաստութիւն իշխանաց աշխարհքիս ընդու « նայնութիւն է. կ'արտասուէի անգագար կե « նացս խեղճ՝ վիճակին վրայ, և աղօթիւք կը « պաղատէի որ ձեռք մը զիս յափշտակէր և յաս « տուածային պատուիրանս առաջնորդէր: Սկսայ « նախ աշխարհային մալակոնած բարքս ուղղել « մաքրել. ետքը կարգալով յԱւետարանին՝ թէ « փրկութեան միակ և ապահով միջոցն է ունե « ցածը ծախել և աղքատաց բաշխել գինը, հա « ռաչանօք փափաքանօք կը փնտռէի եղբայրնե « րէս մէկը՝ որ առ այս զիս առաջնորդէ »:

Այս աստուածաշնորհ փոփոխութենէ վերջը՝ յԵգիպտոս, յԱսորիս և 'ի Պաղեստին ճամբորդութեան ելաւ, որպէս զի ինքն ալ այն համբաւատենչ անապատականաց և սրբակրօնից օրինակովը զարգարէ իր հայրենիքը, միանձանց և միանձնուհեաց խղիկներով. և կարենայ առաքինեաց ոգիները ապրեցնել աշխարհքիս ընդհանուր աղաւաղութենէ, որ այն ատեն կրկին ճիւղ բաժնուած քրիստոնէութեան մեծամեծ միաւորներ կ'ըսպառնար. մէկն էր կայսերութեան հակառակիլը քրիստոնէութեան, միւսն՝ որ դառնագոյն ևս հետեանքներ ունեցաւ՝ եկեղեցական հերձուածն: Երջեցաւ Բարսեղ այն անապատները և ժողվեց շտեմարանեց անհուն և բազմադիմի օրինակներ իր ապագայ ընթացիցը համար. դարձաւ 'ի բնակութիւն իւր, և հոն իր հոգեկցորդ սիրելւոյն հետ միաբանելով սկսան իրենց մտաւորական ասպարէզը արշաւել: Մեծ փութով մը կը լուծէին և կը մեկնաբանէին Որոգինեայ գրեանքը, որ քրիստոնէութեան Պղատոնն էր, և ապագայից հետախուզութեան և ծանր վիճմանց նիւթ կը պատրաստէին: Փոխանակ հեթանոս գրեանց՝ սրոնց նիւթքը արդէն ամբարած էին, շարունակ

սուրբ Գրոց կը զբաղէին, և իրենցմէ առաջ եղած Ս. Հարց մատենից: Այս անխոնջ աշխատանքէն ետքը Բարսեղ և իր բարեկամն Դրիգոր՝ եղան յետ մեծին Աթանասայ՝ եկեղեցւոյ մէյմէկ սիւնը՝ արձանացեալ արիանոսութեան բռուն հեղեղատին դիմաց. և ոչ միայն իրենց հայրենեաց, ոչ միայն յունական եկեղեցւոյ, այլ ընդհանուր եկեղեցւոյ լուսաւոր ջանքեր, այն խառնաշփոթ ժամանակաց մէջ. մինչև որ իրենց արեգակը մանաւրու առեն Անտիոքայ եկեղեցւոյ ծոցէն միւս այլ արեգակ մը ցոլաց յունական եկեղեցւոյ, տիեզերաքարոզ և մեծահամբաւ ԲԵՐԱՆՆ ՈՍԿԻ:

Բ

Արիոս և իր հերձուածը. — Ս. Արսնաս. — Կապադովկիոյ եկեղեցւոյն վիճակը. — Եռասարկայ Եղբայրութիւնը. — Բարսեղ ընդ Նազիանզացոյ կրօնաւորական կենաց հիմնարկոյն. — Անոր հեղինակութիւնը և ազդեցութիւնը ընդ քովանդակ Արևելս. — Կալունք. — Զատագոյութիւն կրօնաւորական կենաց. — Եպիսկոպոսութեան փառասիրութեան նիւթ ըլլալը՝ ի Կապադովկիա. — Ժողով Կոստանդն. — Դիանիոս Եպիսկոպոս Կեսարիոյ. — Եռերիոսի ընտրութիւնը. — Բարսեղի և Մեծիկ Ներսեսի քահանայ ձեռնադրութիւնը. — Եռերիոսի գծաւորութիւն ընդ Բարսեղի և հաշտութիւնը. — Եռերիոսի մահը (370):

Արիոս՝ Աղեքսանդրիոյ գարոցին բնազանցական դազափարնէրով միտքը սրած և պղատոնական սկզբունքներով արբեալ՝ կ'ուզէր և զսուրբ գիրս և զքրիստոնէութիւն նոյն դրութեամբ մեկնաբանել. Պղատոնի Բան (λόγος) նոյնացունելով աւետարանաց Բանին հետ՝ ժամանակաւոր, կրօնէքան զՀայր, որով և արարած կ'ընդունէր զՈրդին Աստուծոյ: Այս իմաստասիրութեան խարխուլ դրութիւնը այնչափ շառաչ հանեց յԱրևելս և յԱրևմուտս՝ որ յետ բազում ժողովոց և վիճմանց սուրբ հարց, դարձեալ մերթ կը զօրանար մերթ կը նուազէր ըստ ազդեցութեան կայսերաց. և Աթանաս՝ որուն վրայ կայացած է գրեթէ ամբողջ դարու մը պատմութիւնը, քաղքէ քաղք հալածեալ և փախստական կը շրջէր, կը նզովուէր ի ժողովոց և յարիանոսաց: Շատոնց նա և ի Կապադովկիա և ի Կեսարիա լուծած էր այս ժանտախտիա ճարակիլը. և Բարսեղ իր սրահայեաց և հեռատես մաօք կը զննէր Կապադովկիոյ եկեղեցւոյն վիճակաւորաց փառամոլ և փառախնդիր դիմունքները. որոնք անկարող էին այն հեղեղին դիմանալ: Յիրաւի եկեղեցւոյ ծանր լուծ մ'էր նաև աշխարհական բռնութիւնը, բայց Բարսեղ աղէկ ըմբռնած էր, թէ եկեղեցւոյ այնչափ փրատ չեն հասցուներ աշխարհական հալածմունք և իշխանութիւնք՝ որչափ ներքին և ընտանի աղաւաղութիւնք, կղերաց խանգարմունք և հերձուածոց խուժանք. անոր համար Բարսեղ բովանդակ փոյթն այն էր՝ որ այս երկրորդին դիմաց ամբարստակ մը կանգնէ, որուն միակ միջոց

կը համարէր միաբանակեաց կրօնք մը հաստատել, որ տիեզերական խանգարմունքէն ազատ՝ քրիստոնէութեան և բարոյականին պահպանութեանը աշխատին: Իրմէ առաջ նոյն միտքը ունեցեր և նաև ի գործ դրեր էր Եւստատիոս՝ Սեբաստիոյ եպիսկոպոսը, զանազան եղբայրութիւններ հաստատելով. բայց ինքն և իրեններն շատ ողջամիտ կարծեաց տէր չէին երևար՝ նոյն ատեն արիանոսաց խնդրոյն նկատմամբ. վասն զի սաստիկ ոգևորեալ արիանոսաց դէմ, (որովհետև կրօնական խնդրոց մէջ շատ հեղ գծուարին է միջին ճամբան ընթանալ) կարծես թէ Հոգւոյն սրբոյ վարդապետութեանը մէջ կ'ալէկոծէին: Շատ հանձարեղ էր Բարսեղի դիմունքը, բայց նա և շատ գծուարին և գրեթէ անկարելի կ'երևար այնպիսի խռովայոյզ ժամանակ մը. չէր ուզեր աշխարհական վիճակաւորաց պէս ընկերութիւն մը կազմել՝ որք ամեն կռուոց մէջ մանեն ելնեն, վատահամբաւին և վատահամբաւեն, շատ անգամ իրենք իսկ կռիւ յուզեն, անձնական ատելութեամբ հալին մաշին, փառասիրութեամբ հիւծին. և ոչ ալ ընդ հակառակն՝ անապատաւորաց նման, որոնք աշխարհքիս դիմաց անձնասէրք և իւրասէրք կը կոչուին, բոլորովին անհաղորդ յաշխարհէ, անփոյթք ուրիշներուն փրկութեանը. այլ միտքը դրեր էր այնպիսի ընկերութիւն մը որ երկուքին ալ կցորդակից ըլլայ: Այս գրութեամբ և ոգւով շարժեալք են նա և բազում արևմտեան հիմնադիրք, որոց Կրօնքը ցայսօր փառաւորութեամբ կը յարատւէ: — Ամենայն ինչ պատրաստ էր Բարսեղ, բայց կը պակսէր օգնական աջակից մը միատեղ աշխատելու. գրեց իր սիրելւոյն Գրիգորի, որ մեկէն շտապեց հասաւ առ նա, և սկսան մեկ սիրտ մեկ հոգի ժիրաժիր փութով վաստակիլ. քիչ ժամանակէն Բարսեղեան կրօնաւորաց ձայնը սկսաւ հնչել Կապադովկիոյ բազմաշառաչ սահմանները: Յետ երկուց ամուլից՝ երրորդ մ'ալ՝ ծերունին և ալեղարդն Գրիգոր, Բարսեղի սրտակցին հայրը, իրենց գործակից և վաստակակից եղաւ. այն շնորհազարդ ալևորն՝ որ մեր Ռըստակէսի Կեսարիայէն անցնելու ժամանակ Նիկիոյ ժողովքը երթալու՝ մկրտուեր էր Ղևոնդիոս հայրապետէն, և հիանալով կը պատմէ Խորենացին, թէ « Իբրև ել ի ջրոյն, լոյս շուրջ « փայլատակեալ զնովաւ, զոր ոչ ոք ի բազմու « թենէն ետես, այլ միայն Ղևոնդիոս՝ որ մկրտէրն, « և մերն Ռըստակէս, և Եւթաղ Եգեսիայ և Յա « կոբ Մծբնայ, և Յոհան Պարսից եպիսկոպոս, « որք նոյն շաւղօք ուղևորէին ի ժողովն »:

Նորահիմն մենաստանին կանոնները ինքը Բարսեղ անձամբ դրած և աւանդած է մեզ. որք որչափ ալ հիմակուան ժամանակիս բաղդատելով ծանր և գծուար երևան, սակայն ինքը աղէկ հասկըցած էր իր ժամանակին ոգին. կարևորք էին խստութիւնք, մանաւանդ եկեղեցականաց՝ որոնց թուլութիւնն աններելի է: Նոյն կանոնքքիչ շատ վերածուելով ըստ տեղեաց և ըստ ժամանակաց՝ գրեթէ ամեն կրօնից գործածածն է, մանաւանդ Արևելք ամեն տեղ նոյն կանոններով կը վարէին և կը վարին ալ ցայսօր: Եւ որ զարմանալին է ամեն վիճակէ խուռն կ'ընթանային հոն՝ աղատելու աշխարհքիս տաղտապեցուցիչ հոգերէն. աղքատք և որք իրենց մասնաւոր բնակարան և հանգստու-

Թիւն կը գտնէին հոն. ինքն ալ գաղտնիք մը ունէր որսալու, զոր մտերմական թղթոց մէկուն մէջ կը յայտնէ, « Ահաւասիկ, կ'ըսէ, աղաւնի որ. « սալու արուեստը. ընտանի աղաւնոյ մը թեւերը « անոյշ ինկով ծխած արձրկէ, անոր անուշահո- « տութենէ ձգուած՝ շարք մ'ալ անոր ետեւէն ա- « ղաւնոց կու գան. այսպէս բռնեցի քու Դիոնիսիոս « որդիդ ալ. աստուածային հիւթով մը խնկեցի « հոգւոյն թեւերը և քեզի զրկեցի, որպէս զի դու « ալ անոր հետ թռչիս գաս հոն՝ ուր ինքը կը բու- « նի » :

Շատք ինքնայոժար և այլք այս հանձարեղ որսորդութեամբ ըմբռնեալ կը դիմէին Բարսեղ միայնարանը, զոր ինքն Հոմերի Վալիփոյ կղզւոյն հետ չէր փոխեր. բայց սկսաւ շառաչ մը, որ հա- սարակօրէն միշտ կը լսուի, թէ աշխարհս կը գա- տարկի, Վասպարովկիան կը սպառի: — Լիբանիոս իմաստակը նախատական մտքով Սեա- ճարդի կը կոչէ. և ուրիշ մ'ալ կը գոչէ. Միթէ եպիսկոպո- տունք քաղաք չէ՞ն բնակիր, ինչ օգուտ անապատ- ներէ, միայնութիւններէ: Բայց արգեօք Բարսեղ չէր կրնար զիրենք պապանծեցընել, առջևին դնելով թէ ամենայն ընտիր եպիսկոպոսը և եկե- ղեցականը ալ միայնութենէ կու գան. սակայն լռելը խոհեմութիւն սեպեց. ոչ միայն ինքն՝ այլ և վերջը ինքնին Ոսկերեքան և այլք ի հարց. և ոչ ոք այն անխոհեմութիւնը ունեցաւ՝ ուղղակի զինքը պաշտպանելու, այլ անուղղակի կերպով, ոմն կրօ- նաւորութեան մեծութիւնը ցուցընելով, այլ ոմն անոր օգուտը. իսկ Նազիանզացի քերթողական օ- րինակով մը ամենուն պատասխան կու տայ. « Օր « մը ծիծառունք կը նախատէին զկարապս, թէ « ինչո՞ւ մարգամօտի չեն կենցաղիր, և չեն լսեցը- « ներ իրենց երաժշտութիւնը. այլ ճահճաց և « գետոց ափունքը կը բնակին, անապատ կ'ախոր- « ժին և կարճ կ'երգեն. և եթէ երգեն՝ այն ալ ի- « րենց մէջ, կարծես թէ երաժշտութենէ ալ կ'ա- « մրջնան. իսկ մենք ունինք քաղաքներ, ունինք « բազմամբոխ մարդիկ, ունինք հարսնիքներ, մարդ- « կանց հետ կը խօսինք կը ճառենք, մեր գրէ- « խէն անցածները անոնց կը պատմենք, ինչպէս « Ատտիկէի հին դիպուածները, Պանդիոնը, Ա- « թէնքը, Տիրեւսը, Թրակիան, Ճամբորդու- « թիւնք. գիտութեանց վրայ կը զրուցենք, և թէ « ինչպէս երբեմն մարդիկ էինք՝ իսկ հիմայ թրու- « չունք եղած ենք: — Շաղակրատք, պատասխան « տուին կարապէն, երանի՛ մեզ. մարդիկ մինչև « մեր օտքը կու գան երաժշտութիւննիս լսելու, « երբոր թեւերնիս ղեփիւռի բացած՝ անոյշ և « մեղմ ներգաշնակենք: Իսկ եթէ կարճ կ'եր- « գենք՝ ալ աղէկ, որ իմանան թէ ոչ միայն գի- « տենք երաժշտութիւն, այլ և չափն ալ կը պա- « հենք, ու խառնաձայն շառաչներու հետ չենք « խառներ » :

Բարսեղ կը գիտէր ուշի ուշով իր միայնու- թեան դիտարանէն՝ թէ ինչ ոգիներ կը քալէին աշխարհքիս վրայ. շատ եպիսկոպոսաց նպատակն էր փառասիրութիւն, և եկեղեցականը յոռից մին- չև ցգլուխ խանգարեալ էին. որուն վկայէ և Նա- ղիանզացին. իսկ Բարսեղ իր արթնամիտ փութո- վը կը ճգնէր դարման մը մատուցանել այս խան- գարմանցը, սակայն ժամանակի և ոչ դարմանչի կարօտութիւն կը զգար:

Դիանիոս՝ Կեսարիոյ եպիսկոպոսը, որ զԲարսեղ միրտեր էր յետ դարձի նորա Աթէնքէն, տեսնա- լով անոր խոհական և հզօր հանձարը՝ եկեղեցւոյն գրակարգաց ըրաւ զինքը: Այս պատուով ներ- կայ գտուեցաւ Բարսեղ Կոստանդնուպոլսոյ ժո- ղովքին, զոր ի 359 թուականին գումարել տուաւ Կոստանդոս՝ Արիոսի, Եւդոքսիոսի և Այեթիոսի խնդրոց վրայօք: Աթանաս գեռ ևս փախստական կը պտըտէր, և չէր կրնար ներկայ գտուելով Եր- րորդութեան խորհուրդը պաշտպանել այս ժո- ղովքիս մէջ, բայց Բարսեղ իրեն զօրաւոր լեզու- վը անոր տեղը բռնած էր. սակայն երբ Կոստանդ- ժողովականաց առջև դրաւ Ռիմինիի վճիռը որ ստորագրեն, Բարսեղ փաստիւք ընդգիմանալէն ետքը՝ ձգեց ժողովքը և Կապադովկիա փախաւ, ցուցընելով որ ոչ բռնութեամբ կ'ընկճի և ոչ սպառնալեօք, ինչպէս շատեր և չկարծուած ան- ձինք թոյլ գտուեցան և ստորագրեցին: Դիանիոս իր եպիսկոպոսը գրեթէ միշտ ստորագրութիւն տուած էր Աթանասի աքսորանացը, և չէր քննած թէ Որդին Աստուծոյ՝ *ὁμοούσιος* համար պէտք էր ըսուիլ Հօր՝ ոչ եթէ *ὁμοιοούσιος* նմանօր. այնչափ բարակ մտաց տէր չէր որ յովա գրի մը համար խնդիրներ հանէ. նախ յԱնտիոք (341) նշովեց զԱթանաս և Գէորգ անունով մէկը Աղեքսանդ- րիոյ աթոռը դրաւ. նոյն ժողովքին առ Յուլիոս քահանայապետն գրած նախատական թղթոյն վրայ իրեն անունը կը գտուի. ի Սարգիկեան ժո- ղովի (347) դարձեալ նշովեց զԱթանաս և Յուլիոս. վերջապէս Կոստանդնուպոլսոյ ժողովքէն ետքը՝ երբ Գէորգ Աղեքսանդրիոյ՝ Ռիմինիի վճիռը բերաւ առ Դիանիոս, անոր ալ անխիղճ ստորագրեց: Գի- տէր Բարսեղ Դիանիոսի միամիտ պարզութիւնը. « Ի մանկութենէ հետէ, կ'ըսէ, հայրական գորո- « վով զիս սնոյց. կը զարմանայի իրեն յարգելի « կերպարանաց վեհանձնութեանը վրայ և քահա- « նայական արժանապատուութեանը. ու երբ « խելքս բացուեցաւ, սկսայ փորձելով հասկընալ « իր կատարելութիւնքը, իր պարզ կենցաղա- « կցութիւնը, համարձակ վարմունքը, իշխանական « ճոխութիւնը քաղցրութեան հետ խառնած ըլ- « լալը, զուարթ ու համեստ քաղաքավարու- « թիւնը. զասոնք տեսնելով ի նմա՝ համբաւաւոր « առաքինեաց դասէն կը համարէի »:

Հանգերձ այս ամենայն կատարելութեամբքը Բարսեղ չէր կրնար անոր քով կենալ, վասն զի այն առեն կասկած կու տար թէ ինքն ալ անոր համախոհ է. ուստի թողուց և քաշուեցաւ: Շու- տով զգաց Դիանիոս այնպիսի անձի մը կորուստը. և մահը վրայ հասնելով՝ կանչել տուաւ զԲար- սեղ, և անոր բաղկացը մէջ հոգին աւանդեց, յայտ- նելով անկեղծ խոստովանութեամբ թէ ամենայն մասամբք և տառիւք կ'ընդգրկէ զնիկիական հա- լատս:

Երբ Դիանիոսի մահուան լուրը հնչեց ընդ Կա- պադովկիա, ամենայն աստիճանաւորք ելան ի- րենց տեղերէն և կը շտապէին հասնելու և գրա- լելու եպիսկոպոսական աթոռը. սակայն « ժողո- վրդեան աչքը աւելի իմաստուն էր, կ'ըսէ Նա- ղիանզացին. քան եպիսկոպոսաց սիրտը ». ամեն- քը առաքինութեամբ զարգարեալ անձի մը դար- ձուցեր էին աչքերնին, որ գեռ չէր մկրտուած և կը կոչուէր Եւսեբիոս. միաբանեցաւ անոնց հետ

և Բարսեղ և ընտրեցին զՄեսերիոս յաջորդ Դիա-
նիոսի: Նոյն ատենները 'ի Կապագովկիա էր և մեր
Մեծն Ներսէս, որ Բարսղի հետ միատեղ նոյն
ժամանակ քահանայական պատուոյ հասան, եր-
կուքն ալ աստուածային շնորհօք ձեռնադրուե-
ցան. բայց ետքը աւելի բարձրագոյն իշխանու-
թիւն ընդունելուն ժամանակ աղաւնի մը Բարս-
ղի գլխէն վերանալով անցաւ Ներսէսի գլուխը,
գուցէ նշանակելով թէ երկուքն ալ մի և նոյն աս-
տուածային Հոգւոյն հաղորդք, նմանօրինակ դէպ-
քերով և քաղաքավարութեամբ պիտի կատարեն
իրենց ընթացքը: Ներսէս ձեռնադրութիւնը ա-
ռած Մեսերիոսէն դարձաւ 'ի Հայաստան. իսկ
Բարսեղ մեծամեծ զբաղանաց ձեռք զարկաւ. ին-
քը կը քարոզէր յեկեղեցիս և հոգևոր դարմանը
կը մատուցանէր հաւատացելոց: Եկեղեցւոյ բեմ-
ասացութիւններէ աղէկ իմացուեցաւ Բարսղի
հանձարը և պերճախօսական ոգին. երբոր ինքը
կը խօսէր, կըսէ Սողոմոնոս, լիբերան գովութեամբ
կը հնչէր անունը: Զկրցաւ Մեսերիոս այնպիսի
մեծ համբաւոյ մը գիմանալ, և գաղտնի նախան-
ձու որդը զինքը միշտ կը կրծէր. բայց արդեօք
Բարսեղ ալ իր կողմանէ գերակայութեամբ մը
չէր ճոխանար քան զիւր եպիսկոպոսն. արդեօք
երբեմն յուսական նրբամրտութիւնը չափազանց
չէր գործածեր. արդեօք այնչափ գովութիւննե-
րէն ինքն ալ բան մը չէր զգացած յինքեան: Սա-
կայն դարմանք չէ որ սուրբք ալ երբեմն իրենց
մարգկային տկարութիւնը մէկ կամ միւս կողմով
մը ցուցնեն, վասն զի իրենք ալ մարգիկ են: Ի-
րեն ներքողաբանն՝ Նազիանզացին, քողարկեալ
կը ծածկէ այս էջերս և լռութեամբ կ'ախորժի
սահեցնել: Այնչափ կը բորբոքի Մեսերիոս՝ որ
ալ զԲարսեղ քովէն կը հեռացնէ. բայց ինչ ա-
հաւոր ձեռք 'ի Կեսարիա. «Մէկէն, կ'ըսէ Նա-
զիանզացին, Մեսերիոսի դէմ կը զինին ընտիր և
«իմաստուն գլուխքն. իրենց հովուին քշուելուն
«վրայ զայրացեալ, վտանգաւոր ձեռնարկութիւն
«մը կը սկսին մտաբերել. կ'ուզեն ձեռքիլ և բաժ-
«նուիլ եկեղեցիէն. արդէն իրենց կողմն էր ժո-
«ղովրդեան և պաշտօնէից մեծ մասն: Եւ այս ի-
«րենց դիտումը կրնային իրեք պատճառներու
«համար արգիւնացնել. Բարսեղ մեր իմաստա-
«սէրներէն աւելի պատուեալ էր, միայն կամքը
«բաւական էր խռովութիւն մը հանելու համար:
«Իր հալածիչը, կռուով ընտրուած ըլլալով կաս-
«կածելի էր քաղաքացւոյ. և կը գոչէին թէ բռ-
«նութեամբ ընտրեալ է, և ոչ օրինաց և կանո-
«նաց ուժովը: Վերջապէս կային Կեսարիոյ մեջ
«արեւմտեան եպիսկոպոսք՝ որ իրենց կողմը կը
«ձգէին ամեն ուղղափառները. արդ ինչպէս պի-
«տի վարի այս վեհանձն և խաղաղասէր մարդը:
«Զէր կրնար ընդգիմանալ ոչ թշնամեաց հալա-
«ծանացը և ոչ բարեկամաց յորդորանաց: Զէր
«կրնար պատերազմիլ և ոչ հերձուլ եկեղեցւոյ
«մարմինը՝ որ արդէն հերձուածոց գերի եղեր էր:
«Մեր կարծեաց ետեւէն կու գայ, մեզի հետ 'ի Պոն-
«տոս կը փախչի:

Մինչդեռ այսպէս հօտն առանց հովուի կը մա-
կաղէր՝ Վաղէս արիանոսաց գնդերով կը սկըսի դէպ
'ի Արևելք առաջ խաղալ: «Յանկարծ, կ'ըսէ
«Գրիգոր Նազիանզու, կը գիշուին գլխուններնուս
«վրայ կարկտաբեր խիտ ամպեր, որք մահու և

«աւերածոց շանթեր կ'արձրկեն, և կը սպառնան
«կորուստ այն եկեղեցեաց՝ որոնց վրայ ճայթեն:
«Կայսեր մը յարձակումն է, կայսեր մը՝ որ ինչ-
«պէս սիրահար է ոսկւոյ, այնպէս թշնամի Գրի-
«տոսի. հալածիչ յետ հալածչի. և եթէ չեղաւ
«Ուրացող յետ ուրացողն (Յուլիանոսի)՝ սա-
«կայն ոչինչ նուազ էր քրիստոնէից համար: Մե-
«զի դէմ ըրած չուն՝ կատարեալ արշաւանք և
«ասպատակութիւն մ'էր բարբարոսաց, որ ոչ
«պարիսպներ, քաղաքներ և տուններ կը կործա-
«նեն, այլ զոգիս: Իրեն հետ կը խաղային իր ո-
«գւոյն արժանաւոր անձինք, մոլորեցուցիչք եկե-
«ղեցւոյ, անագորոյն չորրորդապետներ: Արդէն
«չափ եկեղեցիներ անոնց ձեռքին տակն էին. սա-
«կայն գոհ չըլլալով մնացած եկեղեցեաց վրայ ալ
«կը յարձրկէին, յուսալով որ կայսեր օգնու-
«թեամբ ձեռք բերեն: Եկեղեցիներս կը կործա-
«նեն. և աւելի սիրտ կ'առնուն՝ երբ տեսնան մեր
«ողորմելիութիւնը և տառապանքը: Հուսկ ապա
«սոսկալի պատերազմ կը բացուի, մեծագոյն մա-
«սամբ ոգևորեալք էին, բայց բանակները տկարք,
«չունէին գլխաւոր մը՝ որ Բանին Աստուծոյ և
«Հոգւոյն սրբոյ պատերազմը մղէին»: Եւսերիոս
իմացաւ թէ ինքը կարող չէր այն սոսկալի մարկին
դէմ կենալ, և թէ քիչ ատենէն Կապագովկիան
պիտի չաղախուէր արիոսական մոլեգնութեամբ.
դիմեց առ Նազիանզացին որ ինքը Բարսղի տեղ
նեցուկ ըլլայ իրեն, այլ անիկայ վեհանձնու-
թեամբ մը այս պատասխանը տուաւ Մեսերիոսին.
«Երջանիկ կը համարիմ զիս այս պատուոյս, բայց
«չեմ կրնար համբերել այն անիրաւութեան զոր
«գու ըրիր և դեռ կ'ընես Բարսղի իմ եղբօրս,
«իմ առաքինութեան ճամբուն ուղեկցիս, և գի-
«տութեանց և իմաստասիրութեան աշակերտա-
«կըցիս: Երբոր զինքը նախատելով զիս կ'ուզես պա-
«տուել, ուրիշ բան ըսել չէ բայց եթէ մէկ ձեռ-
«քով փայփայել չոյել և միւսովը ապտակել. ե-
«թէ ինծի կը հաւատաս՝ յարգէ զինքը ինչպէս որ
«արժանի է, և գու ալ կը պատուիս. իսկ մենք
«քու ետեւէդ կու գանք՝ ինչպէս ստուերը մար-
«մնոյ կը հետևի: Յաջողեցաւ Գրիգոր կակղցը-
«նելու Մեսերիոսին սիրտը, յետոյ համոզեց և
«զԲարսեղ: Շատ խօսից պէտք չեղաւ կ'ըսէ Գրի-
«գոր, զինքը 'ի մեզ ձգելու: Ար վազէ Պոնտոսէն,
«կու գայ 'ի մայրն եկեղեցեաց, կը հաշտուի, կը
«միաբանի և կը սկսի գործել. խոչընդոտները և
«գայթակղութիւնքը կը վերցնէ մեջտեղէն՝ յորս
«վստահացեալ էին թշնամիք. ուղղափառաց կող-
«մը կ'ելլէ, կը հալածէ զթշնամիս: Այսպէս մեր
«թշնամիքը առանց գործ մը տեսնելու կորակոր
«և ամաչեցեալ աներևութացան. այն ատեն ի-
«մացան թէ Կապագովկեցւոց հետ խաղալ չըլ-
«լար): Բովանդակ հեղինակութիւնը Բարսղի
վրայ էր. Եւսերիոս անուամբ միայն էր եպիսկո-
պոս:

Ասոր եպիսկոպոսութեան վերջի տարիները
Մեծն Ներսէս եկաւ բազմութեամբ նախարար-
ներով 'ի Կեսարիա կաթողիկոս օծուելու յԵւսե-
րիոսէ. հոն սքանչելեօք կ'առնոյր զկաթողիկոսու-
թիւն Ներսէս, ներկայ էր և ինքն Երիցապետն
Բարսեղ. և երբ դարձաւ 'ի Հայաստան՝ բարե-
կարգել սկսաւ իր երկիրը ու ամենայն մասամբ
չէնցնել. «Հրամայեալ ըստ գաւառաց գաւա-

« ապա շինեւ աղքատանոցս 'ի խորշս և 'ի զերծ
« տեղիս, զի փոխանակ հիւանդանոցացն Յունաց
« լինիցին 'ի մսիթարութիւն մարմնոց վշտացելոց :
« Եւ բաժանեաց 'ի նոսա զաւանս և զաղարակս,
« պաղարեւելալ յարգեանց անդաստանաց և 'ի
« կթից արօտականաց և 'ի գեղմանց, զի պաշտես.
« ցեն զնոսա հարկաւ բացէ 'ի բնաց, և նոքա մի
« ելցեն ըստ բնակութիւն իւրեանց :... Հրամա-
« յեաց և յամենայն գիւղս վանս շինեւ, զի լինիցին
« օտարանոցք, և տեղի սննդեան որբոց և ծերոց և
« անուշողաց տաժումն : Շինէ և յանապատ և
« յանմարդ տեղիս եղբայրանոցս և մենաստանս և
« յատկանձնակաց խրճիթս » : Ահաւասիկ ինչ որ
Մեծն Բարսեղ գործեց 'ի Կապադովկիա և 'ի Կե-
սարիա, նոյնը ըրաւ և մեր Մեծն Ներսէս Հայա-
ստանի մէջ, թէ շինութեանց կողմանէ և թէ կրօ-
նաւորական կարգաց :

Գ

Բարսեղի կախկոպութիւնը. — Կապադովկիոյ
բնակիւն երկու բաժնոյիլը. — Անրիմոս և
պիսկոպոս Տիանայ. — Գր. Սագիմայ. —
Բարսեղի բարեկարգութիւնը. — Հերձուածք
յԱրեւելս. Բարսեղի հնարագիտութիւնը և
յԱրեւմուտս դիմելն օգնութեան համար. —
Ժողով յԱրեւմուտս. — Բողոք Բարսեղի առ
Դամասոս քահանայապետ. — Բարսեղի դա-
տաւորաց սաղև հարցափորձիլը. — Իր
մահը :

Եւսեբիոսի մահուանէ ետքը աւաւելի շփոթու-
թիւն ծագեցաւ 'ի Կապադովկիա յաջորդի ընտ-
րութեան պաաճառաւ. գիտէր Բարսեղ որ շատ
վտանգաւոր դրից մէջ պիտի իյնայ քաղաքը՝ եթէ
եպիսկոպոսութիւնը ուրիշի մը ձեռք իյնայ : Ուս-
տի գրեց առ Գրիգոր իր բարեկամը՝ որ փութայ
գայ. « վասն զի, կ'ըսէր, ծանր հիւանդութեամբ
մահուան դուռն եմ, եկուր վերջին բարեւս տամ » :
Այս լուրը շատ վրդովեց Գրիգորի սիրտը, և մէ-
կէն ճամբայ ելաւ. բայց տեսնելով եպիսկոպոսաց
խուռն բազմութեամբ 'ի Կեսարիա գիմելը, իմա-
ցաւ թէ Եւսեբիոս վախճաներ և տեղը յաջորդ
մը պիտի ընտրուի, և թէ Բարսեղի հիւանդութիւ-
նը կեղծիք է : Այն ատեն թուղթ մը յուղարկեց
առ Եւսեբիոս սամոստացի, որ աճապարէ ժողով-
քին և ընտրութեան մասն ունենայ. որ և անյա-
պաղ՝ ոչ ծերութեանը ինայելով և ոչ օգոց ցըր-
տութեանը, ելաւ եկաւ 'ի Կապադովկիա : Հոն
կղերը և եպիսկոպոսունք, ժողովուրդ և իշխանա-
ւորք՝ մեծ խռովութիւն մը յարուցեր էին. Ժո-
ղովուրդը Բարսեղի կողմն էր, բայց հզօրագոյնք ա-
մեն քար կը շարժէին որ չըլլայ թէ Բարսեղ ընտ-
րուի. մերթ զուր ամբաստանութեամբք կը բամ-
բասէին թէ արժանի չէ, և մերթ աւար ու հիւան-
դոտ մարմինը կը պատճառէին : Սակայն Բարսեղ
ըստ եկեղեցական օրինաց երեք եպիսկոպոսօք
ընտրուեցաւ, և հակառակորդ եպիսկոպոսունք
առ ժամս քաշուեցան, ատելութեան ոխը սրտեր-
նին պահելով :

Բարսեղ և Գրիգոր թէպէտ իրենց կրթութիւ-
նը Աթէնք կատարած էին միատեղ, բայց շատ զա-
նազանութիւն կը նշմարուէր իրենց բարուց մէջ.
Բարսեղ հաստատուն, անդրդուելի ոգի մ'ունէր,
անոր համար բարեկամութիւնն ալ աւելի լուրջ
և լակեղեմնական էր. իսկ Գրիգոր ճկուն վառ-
վրուռն և ոգելից անձ մ'էր, հետեւաբար բարեկա-
մութիւնն ալ սիրուն և փափուկ, զգայուն և անձ-
նանուէր : Եւ այս իր անձնանուէր սիրելութիւնը
մեծ դէպքի մը մէջ յայտնի երեցաւ. արքունի
հրամանաւ Կապադովկիա երկու վիճակ կամ գա-
ւառ բաժնուեցաւ, Կեսարիա և Տիանա (կամ
Քրիստոպօլիս). ասկէ առիթ առնելով Տիանայի
եպիսկոպոսն Անթիմոս՝ ուղեց անկախ ըլլալ Կեսա-
րիոյ մետրապօլիէն՝ նաեւ ըստ եկեղեցական կար-
գաց, և Որեստիայ մենաստանին եկամուտը վայե-
լել : Այս բանս չէր քաշեր Բարսեղ, և կ'ուզէր որ
զԱնթիմոս իրմէ անկախ չթողու. ասոր համար
պէտք էր որ 'ի Սագիմայ իր կողմանէ եպիսկոպոս
մը դնէր, որպէս զի մենաստանին եկամուտը իրեն
հասցընէ. առաջարկեց և բռնադատեց իր սիրելի
բարեկամը՝ որ այս պաշտօնս յանձն առնու. այլ
նա յետ բազում հրաժեշտի և յանդիմանու-
թեանց, երբոր չկրցաւ զԲարսեղ իր գիտաւորու-
թենէն ետ կեցընել՝ յանձն առաւ երթալ այն
քաղաքը, զոր ինքնին այսպէս կը ստորագրէ. « Կա-
պադովկիոյ մեծ և արքունի ճամբուն վրայ,
« փոքրիկ մարդ մի է, երեք փողոց բաժնուած.
« տխուր ու նեղ աւան մը, անջրգի, անգալարի,
« ազատ մարդու անարժան տեղ : Փոշոտ, շարու-
« նակ կառաց շառաք, միշտ հեծութիւնք և
« ողբք, հարկահանք, տանջանք և կապանք, օ-
« տար և պանդուխտ ժողովուրդ մը. այս է բո-
« վանդակ Սագիմը » : Գրիգոր իր սիրելոյն զինքը
կը զոհէ և կը փակուի այն անշէն քաղաքիկը : Իսկ
Բարսեղ իր եպիսկոպոսական աթոռէն կը սկսի
տարժանելի աշխատութիւնքը. յամին 372 կ'եր-
թայ խաղաղելու զՓոքր Հայս, և յ 375 երբոր ա-
րիանոսեանք հինաբար յարձկէին տիրելու Նի-
կոպոլսեայ, ինքը կանխեց հոն փոխադրեց Կողո-
նիոյ եպիսկոպոսը զԵւփրոնիսս. այս գործս թէ-
պէտ կանոնաց գէմ էր, սակայն այնպիսի գոռա-
րուա ժամանակին օրինաւորեցուց ինքն Բարսեղ :
Դարձեալ եպիսկոպոսաց ընտրութեան խնդիրն
ալ կարգի դրաւ. մինչև յայնժամ աշխարհական
զօրութիւնն ալ մասն ունենալով եպիսկոպոսաց
ընտրութեան մէջ՝ շատ անկարգութեանց և խռո-
վութեանց առիթ կ'ըլլային, ինքը սանձահարեց և
ապահովեց եկեղեցականաց իշխանութիւնը :

Բայց կը մնար մեծագոյն և ամենահարկաւոր
կէտ մը՝ զոր պէտք էր անհրաժեշտ ուղղել : Կա-
պադովկիա հերձուածոց և հերետիկոսաց բոյն
դարձեր էր. արիոսեանք, սաբելեանք և մակեդո-
նեանք գրաւած էին զբոլոր երկիրն, և օր ըստ օր է
եկեղեցեաց տիրելու վրայ էին. փոքր Ասիա Եւ-
նոմեանց կամ Անոմեանց գերի մասնուած էր,
Ասորուոց մասն ալ՝ Ապողինարեանց : Զասոնք շա-
հիլը գրեթէ անկարելի էր. բայց Բարսեղ ջանա-
լով որ իր երկու բարեկամները՝ Ատարբիոս Նեո-
կեսարիոյ և Եւստատիոս սեբաստացին շահի,
զինքն ալ վտանգի մէջ դրաւ, և մինչև ձայն ալ
ելաւ թէ Բարսեղ սնունց համախոհ և համամիտ
է. բայց ինչ օգուտ սյսչափ զիջանէն, երբոր եր-

կուլքն ալ կորսնցուց. և յուսահատած ժողովեց զեպիսկոպոսունս թուով 32, և միախոհ հաւա- նութեամբ գրեցին յարեմուտս օգնութիւն խնդ- րելու. նախ առ Աթանաս յ371. « Համոզուած « եմ որ եկեղեցւոյ նպաստելու միակ միջոցն է « արեմտեան եպիսկոպոսաց հետ միանալը և միա- « բանիլը. թէ որ նոյն նախանձը ցուցնեն՝ ինչ որ « ըրին իրենց քանի մը հերետիկոսաց դէմ, ան- « շուշտ հասարակաց վտանգին օգուտ մը կրնանք « ընել: Այսպէս պէտք է որ յարգէ այսչափ եպիս- « կոպոսաց կարծիքը և հեղինակութիւնը, և ան- « տարակոյս եմ որ ժողովուրդն ալ դէմ չի կե- « նար »: Այս թղթովս Բարսեղ կը յորդորէր զա- րեմտեան եպիսկոպոսունս որ միաբան ժողովով մաքրէն եկեղեցւոյ այս խանդարմունքը, բայց ա- րեմուտք չարժեցաւ այս խնդրոյս. միայն Ս. Ամ- բրոսիոսի ազաւանօքը Լիւրիկէի ժողովքը գումա- րեցաւ, և երեք կայսերաց՝ Վաղենտինոսի, Վա- ղէսի և Գրատինոսի վճռովը հրաման հասաւ յա- րեւելս չհալածելու զուղղափառս. բայց քիչ ատե- նէն Վաղենտինոս վախճանելով՝ Վաղէս իր առջի ճամբան բռնեց, և հրովարտակքն անօգուտ եղան յԱրեւելս:

Հետեւեալ տարին (372) նամակ մ'ալ կ'ուղղէ Բարսեղ ի Հռովմ, յորում կը խնդրէր արիո- սեանց, Եւստատիոս, Ապոլինարի և Պաւլինայ անտիոքացւոյ դատաւարութիւնը. բայց պա- տասխանոյն մէջ, Դամասոս և Պետրոս աղեք- սանգրացի՝ արիանոսաց կարգը կը դնէին զԵւսե- բիոս սամոսատացի և զՄելիտոս անտիոքացի, որք նոյն ժամանակը կը հալածէին յարիանոսաց:

Այսպէս կնճաւից դիպաց մէջ կը հիւժէր կը մաշէր Բարսեղ դրեթէ անօգուտ տեղ. ոչ միայն անօգնական մնաց յամենուստ, այլ և Վաղէս մրմռալով մտեր էր ի Կապադովկիա, և աչքը ի Բարսեղ էր որ կամ սպառնալեօք կամ տանջա- նօք յինքն ձգէ. բայց անպարտելի ակոյեանն հա- ւատոյ, որ այնչափ գունդագունդ հերետիկոսաց դէմ ամբարտակ մը կանգնուեր էր, յաղթահա- րեց իր պերճախօս աստուածազգեցիկ բարբառովը թէ զգատաւորս և թէ ինքնին զՎաղէս: Գեղեցիկ է լսել այն ճոռումբան լեզուն որ արձանացեալ դատաւորին առջև կը հիացնէ բոլոր հանգիպա- կացքը. « Բարսեղ, կ'ըսէ դատաւորն, ուստի ստա- « ցեր ես այս յանդգնութիւնդ՝ մեծ իշխանու- « թեան մը դիմաց. ինչ է քու այդ խորխոտու- « թիւնդ: — Ինչ կ'ըսես, ո՞րն է իմ յանդգնու- « թիւնս: — Այն է՝ որ կայսեր կրօնքէն չես, մինչ- « քեռ ամենքը կը հնազանդին և կը խոնարհին: — « Զեմ կրնար արարած մը պաշտել, երբ ես ինքն « արարած եմ Աստուծոյ, և աստուածանալու « տը հրաման ունիմ: — Զմեզ ինչ կը կարծես: — « Ոչինչ, երբոր այսպիսի պատուէրներ կու տաք « մեզի: — Ուրեմն զմեզ քեզի հաղորդակից չես « համարիր: — Դուք քաղաքապետ էք, բայց ոչ « աստուած, այնպէս զձեզ մասնակից կը համա- « րիմ, ինչպէս և զայլս. վասն զի քրիստոնէու- « թեան կնիքը հաւատքն է, և ոչ թէ իշխանու- « թիւնք և պատիւք »: Այս անվախ զրուցա- տրութենէ ապշեալ դատաւորն՝ զարմացմամբ կը պատմէ Վաղէսի: Անձամբ հասաւ Վաղէս ի Կե- սարիա և Աստուածայայտնութեան օրը եկեղեցին մանեւով, « Երբոր սաղմոսերգութեան ձայները

« որոտման նման ականջքը դռնէցին, երբոր տե- « սաւ խուռներամ ժողովուրդը, սեղանոյն և սրը- « բութեան հրեշտակային պաճուճանքը, և զարբ- « եպիսկոպոսն՝ անշարժ մարմնով և աչքերով, « և սեան պէս ուղղաբերձ առաջի Աստուծոյ, « ապշեալ ընդարմացաւ »: Քիչ տեւեց այս զգա- ցումն ի Վաղէս, և միւսանգամ յարիանոսաց դրդեալ ստորագրեց Բարսղի աքսորանաց վճիռը. « Գիշերը կը հասնէր, կ'ըսէ Նազիանզացին, կառ- « քը պատրաստ կը սպասէր. թշնամիք ծափահա- « րութեան մէջ էին, հաւատացեալք ի յուսա- « հատութեան. արիասիրտ ուղևորին չորս գին « բռնած էինք: Բայց ինչ կը տեսնես. Աստուած « հրովարտակը կը պատուէ. այն որ Եգիպտացւոց « անգրանիկները սպառեց, յանկարծակի հիւան- « դութեամբ մը զարկաւ կայսեր որդին. ջերմ « մը կայսեր խեղքը գլուխը բերաւ »: Բարսղի ոտքը կը վազէ, կը կանչէ իր արքունիքը. « կը « վազէ Բարսեղ. հիւանդը քիչ մը կը զօրանայ, « հօրը յոյսը կ'ամրանայ. և եթէ քաղցր ջրոյ մէջ « աղի ջուր չխառնէր (այն ատեն կանչելով զսուր- « բը՝ երբ հերետիկոսաց վրայ վստահած էր), որ- « գին կ'ողջըննար և կ'առողջանար »:

Իսկ մեր ամենայնալթ վկայն Բարսեղ՝ միայն մահուան բռնութենէ չկրցաւ ազատել, որ չու- շացաւ փրկելու զինքը բազմագլխի մաքառմունք- ներէ և հոգերէ. « Երբոր մեռաւ, կ'ըսէ Գաղղիա- « ցի երեւելի քննադատն, գաւառին բոլոր ժողո- « վուրդը դիմեց իրեն յուղարկաւորութեանը: « Հեթանոսք և Հրեայք մի քան զմի վշտազնեալ « արտասուէին զնա, որովհետեւ ամենուն բարե- « րարն էր »: Նոյն օրուրնէ մեկէն խորանաց վրայ կ'ելլէ Բարսղի յիշատակը, և Սաբա անունը կը հնչեն եկեղեցեաց որմերը. ներբողաբանքն կ'ար- ձանանան, և Նազիանզացին աւելի սրտաշարժ ներբողաբանն այսպէս կը հիւսէ իր պանծալի գրուագը. « Ժողովեցարուք առ իս ամենեքեան, « սիրելիք Բարսղի, պաշտօնեայք սեղանոյն, սպա- « սաւորք տաճարին, որ ի քաղաքիս և որ եկեղ- « էք. լերուք ինձ նպաստ յօրինել զգրուատիս « նորա. իւրաքանչիւր դէպքէն պատմեցէք զմի « մի յառաքինութեանց նորա, առեալ յօրինակ « զկարգս վարուց նորա: Աշխարեցէք ամենեքին, « մեծամեծք, ընդ օրէնսդիրն ձեր, ժողովուրդ՝ ընդ « հովիւդ, ընդ վարդապետն՝ իմաստունքդ, ընդ « նեցուկդ առաքինութեան ձերոյ՝ հարսունք- « միամիտքդ՝ ընդ առաջնորդն, ընդ վարդապետն « ընդ լուսաւորն. բարեբախտիկքդ՝ ընդ արդա- « րագատն, չուառականք՝ ընդ միսթարիչն, մե- « ծատունք՝ ընդ առատն յողորմածութեան. զա- « պաւէնն ալեաց, զսանձահարիչն մանկութեան, « զբարեգործն տառապելոց: Ինձ այսպէս թուի « եթէ այրիք զնպաստամատոյցն իւրեանց հըռ- « չակ հարցեն, և տնանիք՝ զաղքատասէրն. և ա- « մենեքին, զի զամենայն ասացից, զայն՝ որ լինէր « ամենայն ընդ ամենայնի, զի զամենայն շահեսցի: « Ընկալ զմեծարանս բարբառոյ սիրելւոյն քեզ « հասակակցի և զհանգիստապատուին: Եթէ խուռն « ինչ մերձենալ յարժանիս քոյ կարողացայց, նա « և այն շնորհ առ ի քէն է. զի յօգնականութիւն « քո ապաստան՝ զայսմ գրուատեաց բուռն հա- « րի: Զի թէ երբէք և յետեւալ ուրեք գտանի- « ցիմ՝ զինչ ինչ առաւել հնար էր ինձ ի տառա-

« պանն աստ յայսմիկ՝ ուր ընկեցին զիս աւելոյթ ,
 « տկարութիւնք և սուգ անջատման քո յինէն :
 « Այլ հաճի Տէր ընդ նա՝ որ իւրովսանն ըստ զօ-
 « րութեան գործեսցէ : Եւ դու հայեաց 'ի բար-
 « ձանց , ոգիդ սուրբ և երանեալ » :

Դ

Սոչրբն Բարսեղ Պերճախօս և Բեմասաց . —
 Նամակահին . — Վեցօրեից ձառք . — Ու-
 րիշ զանազան գրուածքր . — Պատարագա-
 մատոյց . — Այս գրուածոց շատին հայկա-
 կան քարգմանոքիւնքն և անոնց արժեքն :

Յայսվայր տեսանք համառօտիւ Բարսղի կենաց
 ընթացքը , ունինք առջնին նոր և ընդարձակա-
 գոյն ասպարէզ մը , իրեն գրաւոր և հանձարոյ եր-
 կասիրութիւնքը : Եթէ ընդհանուր աչք մը ձգե-
 լու ըլլանք չորրորդ դարու մատենագրութեան
 վրայ , կարծես թէ յունական ճաշակն դիակնա-
 ցեալ մեռելանման յառնելու յոյս ալ չերևար .
 արդէն ասիական ճապաղութիւնք ողողեր էին
 զԱտտիկէ , և աթենացի կամ աթենավարժ հռե-
 տորքն պոռոտախօս պարբերութեամբ շառաչե-
 լով՝ անանձրեւ ամպերու պէս 'ի հողմոյ շարժեալ
 ցիրուցան կ'ըլլային : Ո՛ւր էին կտրուկ , համառօ-
 տախօս Թուկիդիտէսն , իմաստազեղ և իմաստա-
 խնդիր Իսոկրատէսն , խորիմաստ և հնարագիւտ
 հանձարն Պլատոնի : Ասոնց տեղ կը տեսնուին Հի-
 մերոս , Լիբանիոս և ուրիշ անհամար հետեակ
 հանձարներ , որոնք դարուն խանգարմանը շարու-
 նակողք էին : Մաժակ , Աղեքսանդրիա , Անտիոք ,
 Բիւզանդիոն և Աթէնք իրենց բազմաշառաչ համ-
 բաւովն հանդերձ չէին կրնար մատենագրական
 անկման առջնն առնուլ . բայց քան զանոնք ճար-
 տարագոյն գտնուեցաւ եկեղեցին՝ Քրիստոսի , որ
 յանկարծ տեսաւ 'ի բեմս քրիստոնեայ Իսմոս-
 թեններ և Պլատոններ . հեթանոսական ճոխու-
 թիւնքն Աստուծոյ տապանակին զարդեր եղան ,
 այնպիսի մեծահանձար ճարտարապետներու ձեռ-
 քով , Աթանասայ , Բարսղի , Նիւսացւոյն , Նա-
 զիանզացւոյն և Ոսկեբերանին : Բայց գերագոյն
 քան զայլս փայլեցաւ Բարսղի հանձարը , որ իր
 դարուն պակսութիւններէն գրեթէ բոլորովն ա-
 զատ , լակոնական վսեմութեամբ կը գերազանցէ
 'ի Հարս եկեղեցւոյ . թէպէտ և չունի Ոսկեբերանի
 բազմամանուած խաղուն գրիչը , ոչ Նազիանզա-
 ցւոյն բանաստեղծական թռիչք և ոչ սրբոյն Նիքի-
 մի ճարտարահնար գիւտերը : Բարսեղ 'ի բնէ Ի-
 մաստասէր և Պերճախօս՝ գիտցաւ չափով բարե-
 խառնել քերթողական աշխոյժքը այն կրկին բնա-
 ձիր յատկութեանցը հետ : Իր առաջին երկասի-
 րութիւնը քերթողական յիշատակներով լեցուն
 է . յորում կը ցուցնէ թէ ինչ օգուտ կրնան քա-
 ղել պատանիք հեթանոս գրեանց ընթերցմանէն .
 բայց ըստ փաստից կ'երևայ թէ ուրիշ նպատակ
 մ'ալ ունեցած . պիտի ըլլայ Բարսեղ , այս ինքն
 պաշտպանել զքրիստոնեայս 'ի հեթանոսաց և գրե-
 խաւորապէս Յուլիանոսէն . որք կը մեղադրէին թէ
 ինչու քրիստոնեայք արտաքին մատենագրաց ըն-
 թերցման ետեւէ կ'իյնան : Նատ հզօր փաստերու

չի կարօտիր Բարսեղ զանոնք ջրելու . բաւական
 են իրեն համար Մովսէս և Դանիէլ՝ որ յԵգիպ-
 տոս և 'ի Քաղդէաստան կատարելով իրենց գի-
 տութեանց ասպարէզը՝ աստուածընտիր մարգա-
 րէք կը զրկուին Աստուծոյ ժողովրդեան : Բարսեղ
 իրեն ժամանակը թերեւս տակէ աւելի օրինակ մը
 չունէր առջնը՝ զինքը և զիւրան պաշտպանելու ,
 սակայն այսօրուան օրս անթիւ են օրինակք այն-
 պիսի դերահանձար սուրբ հարց՝ որոնք յետ ար-
 տաքին լիակատար ուսմանց՝ վայելչապէս զաս-
 տուածայինն ալ վրան կը զգենուին . և անով էր որ
 Աթանաս մը միայն անպարտելի արձանացեր էր
 արիոսեան խարխուլ և դեղեւուն իմաստասիրու-
 թեան դէմ , և այսօր ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԵԱՆ
 կը քարոզի յարեւելս և յարեւմուտս . ասով Բար-
 սեղ և Քրիզոստեանք մաքառեցան ընդ երկար սա-
 բելեան և մակեդոնեան աղանդոց դէմ , և պաշտ-
 պան եղան Ենթակայութեան խնդրոյն . վերջապէս
 ասով ծաղկեցաւ և անմահացաւ յունական Եկե-
 ղեցին և բովանդակ արեւելեանն :

Բարսղի երկասիրութեանց և իր ժամանակի
 պատմութեան մասնաւոր դիպաց լոյս տուող
 գրութեանց մեծ մաս մը՝ Նամակաց մէջ պարու-
 նակած է . այն սիրելիական հաղորդութեանց կապը՝
 որով իր սիրելիքը կը մխիթարէր , կը սփոփէր , և
 որոնք քաղաքական պատմութիւնն ալ կը հիւսեն
 մեզի ընտանի և սրտակից խօսակցութեանց մէջ .
 և իրաւամբ կրնանք ըսել , (ինչպէս նաև Աիկերոնի
 նամակաց համար շատ անգամ ըսուած է) թէ ի-
 րեն նամակքն ոչ միայն մատենագրութեան օրի-
 նակք են , այլ և համբարանոց մը իր դարուն ար-
 տաքին և եկեղեցական պատմութեանց :

Բայց Բարսղի հրաշակերտքն են Վէյցօրեի ինն
 ձառքն և Հայեայ 'ի խել շնաշխարհիկ իմաստասի-
 րութիւնը քրիստոնէութեամբ պսակեալ : Վեցօ-
 րեից մէջ գիտութեանց հեղեղ մ'է Բարսեղ , մերթ
 բուսաբան մերթ կենդանաբան , երբեմն բնախօս
 և երբեմն բնազանց իմաստասէր , սակայն միշտ օ-
 ծեալ սրբազան գրիչ մը : Իրեն բուսաբանական գի-
 տողութիւնքն չեն այնպէս անպաճոյճ և պատմա-
 կան իբրեւ զՆերոգոտեայն և ոչ իբրեւ զՆիլանոսին .
 իրեն շարժուն երեւակայութիւնը չի կենար մէկ կէ-
 տի վրայ , այլ « Յայսմանէ զոր այժմս տեսանեմք , 'ի
 « կարգեցելոյ բուսոցն՝ որ բուսանին , վկայու-
 « թիւնս ունիմք այնց՝ որ իսկզբանէն հաստատե-
 « ցան : Չի ինչ որ 'ի յերկրէ ելանէ , նախ բոյս արձա-
 « կի , ապա դալարի լինի , և յետոյ գայ լինի խոտ
 « կատարեալ » : Ետք կը սկսի մանրամասն նկարել
 սերմանց հողուն մէջ և անկէ դուրս կրած փոփո-
 խութիւնքը , մինչև հընտի պատրաստութիւնն .
 « Յորժամ և անկանիցի սերմն յերկիր , և անդ
 « հով և ջրմութիւն հասարակակշիռ գտանիցի ,
 « սկսանի այսուհետեւ թուլանալ պատառիլ , խիղբս
 « արկանել , վակժոյժ լինել զերկրէն յօր եգաւ ,
 « գգեռեալ ձգել զնա առ իւր : Եւ սկսանի այսու-
 « հետեւ 'ի վերին կողմն ուղղել և 'ի խոնարհ գնալ .
 « զի զբոյսս 'ի վեր երեւցուցէ , և զարմատն 'ի
 « ներքս պնդեսցէ . և ըստ թուոյ արմատոցն որ 'ի
 « խոնարհ արձակին , նոյնպէս երեւցուցէ 'ի վեր
 « և զջով բուսոյն տայ : Խոնաւութեամբ սնանի
 « հիւթով երկրին , որ է նորա կենդանութիւնն ,
 « մերձաւորութեամբ ջրմութեան հաւասարա-
 « կշիռ չափով . և ապա բաժանի 'ի ցօղն և 'ի պա-

ԱՇԽԱՐՀԱՀԱՆԴԷՍ ՎԻԷՆԱՅ

- 1 և 2. Պալատ Ճարտարութեան.
3. Անդաստակ մեքենայից.
4. Հանգիստարան արուեստից.
5. Հանգիստարան արուեստասիրաց.
6. Տեղի բուսոց և տնկոց.
7. Զբարան (Ձկնաւաղան).

8. Գլխաւոր ուղի Բրազերի.
9. Գլխաւոր մուտք.
10. Գոմբ (Փակարան).
11. Գլխաւոր մուտք Ճարտարութեան սլաւատան.
12. Յարկ Յանձնաժողովոյ.
13. Նամակատուն և Հեռագրատուն.

14. Յարկ Խնդնակալին.
15. Յարկ Դատաւորաց.
16. Սրահ չաղորդակցութեան.
17. Բրազերի հրարուեստական ճամբան.
18. Հաղորդակցութեան ճամբաներ.
19. Կողմնակի մուտք Ճարտարութեան սլաւատան.

20. Հաղորդակցութեան ուրիշ սրահներ.
21. Բակ ձեռակերտաց.
22. Տեղի վերանորոգութեանց.
23. Երկաթուղի Հիւսիսակողման.
24. Երկաթուղի Պետական.
25. Կենդրոնական կայարան.

26. Դանուբ գետ.
27. Սկիզբն Դանուբ գետոյ.
28. Սայլ անուն կայարան.
29. Կայանք կառաց.
30. Հանգիստարան երկրագործական.

« աիճ, և 'ի գողաճե փոճոկս, և 'ի հատ և 'ի
« քիտ: Եւ այսպէս 'ի սակաւ բուսոյն 'ի կատա-
« րեալ չափ սերման գան ամենայն սերմանիք...:
« Եւ արդ երկոքեան իրքն, նախարուի բոյսն և
« յետոյ պատկան սերմանեաց առ հասարակ ըս-
« քանչացուցանեն, յորժամ միտ եղեալ մեղմով
« նայեսցիս: Այլ ունիս զարմանալ ընդ ցօղն ցորե-
« նոյն, թէ զիարդ պնդեալ հաստատեալ վերանայ
« ծնկակապ կապօքն: զի հաստակապ հանդուցիւքն
« զօրացի ժուժկալեսցի առ 'ի բառնալ զծանրու-
« թիւն հասկացն, որ պատկանին 'ի գլուխն, զի
« մի 'ի ծանրութենէ հասկոյն զոր ունիցի 'ի գը-
« լուխն՝ զլխարկեալ գտանիցի ծանրաբեկ 'ի յեր-
« կիր անկեալ: Իսկ ցօղն վարսակոյ ամենեկն փոր
« և անամէջ է, քանզի չիք ծանրութիւն 'ի գլուխ
« նորա: Իսկ ցօղ ցորենոյն ծնկակապ կապօք հան-
« գոյց առ հանգոյց հաստատեաց: դարձեալ հա-
« տոյն փոճոկս գողաճե կազմեաց 'ի հասկին,
« և շուրջ պատեալ ամրացոյց քստով՝ իբրեւ ամ-
« րածածուկ պատնիշօք, զի մի լիցի դիւրին սեր-
« մանաբազ թռչնոց առնուլ ինչ 'ի նմանէ և մնաս
« առնել »:

Աստուածային ակնարկումն միայն բաւական է
զերկիր յոչէից յէութիւն բերել. և երբ անրական
հրամանը կ'ազգի անկերպարաննիւթոյն՝ « Մարգը
« ըստ իւրաքանչիւր վայելութեան ազգի ազգի
« խոտովք և պէսպէս ծաղկովք, և հովիտք և
« ձորք երկրի առհասարակ կանանչացեալք դա-
« լարով գնդէին: Եւ դաշտք ամենայն ազգի ազ-
« գի սերմամբք զարգարեալ զուարճանային. նը-
« կարեալ ունէին յանձինս իւրեանց զնշանակ ա-
« լեաց ծովուն 'ի ժամանակի քաղցրաշունչ օդոցն՝
« որ ձօճեալ ճեմեցուցանեն զվէտս վէտս ալեացն,
« որ աշտիճանիցին 'ի ջուրցն ծիծաղելոյ: Եւ ամե-
« նայն արմատք և բոյսք և ազգի ազգի խոտ ծաղ-
« կեալք գունակ գունակ սերմամբք զուարճա-
« ցեալք երևէին միանգամայն 'ի վերայ երեսաց
« երկրի:..... Եւ տեսցուք որչափ ազգ իցեն
« ծառոց, և բխեցին լինել յաշխարհէ. կէսքն պըս-
« զաբերք, կէսքն անպտուղ 'ի գործ փայտեղէն ա-
« նօթոյ, և յայրուսն հրոյ 'ի պէտս պաշտաման
« մերոյ: Բազմադիմիք, բիւրազիք, որ միմեանց
« ինչ ոչ նմանեն, զոր մեք մերով տկարութեամբս
« չեմք բաւական գիտել և ընտրել մի ըստ միողէ զա-
« մենեսեան: Քանզի կէսք 'ի ծառոց խորարմատք
« են և տարածատակք, և կէսքն սողկազնացք նօս-
« րաբոյսք են. և կէսքն միաճեալիք յատակարուիք,
« և կէսքն բազմոտք խոտոտեալք. և կէսքն դեա-
« նատարածք, զի ըստ շաքիւլ արմատոցն 'ի ներ-
« քըս՝ նոյնպէս և գեանատարած ոստքն յամե-
« նայն կողմանս առ երկրու տարածանին: Նայես
« ցուք դարձեալ և 'ի կեղևս ծառոցն. զիարդ ոչ
« նմանեն միմեանց. զի կէսքն ուղորկակեղևք են,
« և կէսքն զկերպարանս քոսոց ունին խոժոռն խո-
« շորութեամբ, կէսքն միակեղևք և կէսքն խաւ 'ի
« խաւոյք, կէսքն թանձրոյք և կէսքն անօս-
« րուիք »: Այսպէս բնութեան ամենայն մասունը
« քըն գեղեցիկ դրուագներ կը կազմեն պերճախօ-
« սին գրչին տակ. արմաւենեաց և թզենեաց ամուս-
« նութիւնքն շատ աւելի կենդանագրեալ են 'ի վեց-
« օրեայն քան յԵրոզոտոսն: Շատ տեղ կրնայ նա-
« և բազմատուիլ Բարսեղ՝ Արիստոտէլի, Թէո-
« փրաստեայ և Պլուտարքեայ հետ, կենդանեաց

ամենաճիշտ յատկութեանցը և նկարագրութեանցը
մէջ:

Փալով բնախօսական գիտութեանց, ստեպ կը
ջանայ Բարսեղ ինքզինքը պատրուակել, չուզէր
ժողովուրդը և հասարակաց քրիստոնէից կար-
ծեաց նախապաշարմունքը ընդոստուցանել, և ի-
մաստասիրաց կողմը զինքը ցուցնել: Ինքը հա-
մազեալ էր թէ աշխարհիս գիտութեանց հրաշա-
կերաբը՝ իր հելլենացի ազգայնոց գրուածոցը մէջ
ըստ բաւականին ամբարեալ են, սակայն չէր հա-
մարձակեր յայտնապէս խոստովանելու, երբ ա-
րիոսեսանք կ'ամբաստանէին զինքը թէ Օրատի գի-
տութիւն կը մացընէ յԵկեղեցին: Այս արտաքին
գիտութեանց աւարամասով կը զարգարէ իր եր-
կասիրութիւնքը, որոց բովանդակ ոգին և ջիւնն
է նոյն իսկ քրիստոնէական իմաստասիրութիւնը:
Այն շնորհալի, վսեմ և խորին իմաստները՝ զոր
հեթանոսք առանց որոշակի ըմբռնելու իրենց
գրուածոցը մէջ կը ցանէին, գեղեցիկ և առօքա-
ցեալ հունձքեր են սուրբ հարց գրչին տակ. Սոկ-
րատայ առածն « Մանիր զքեզ » (γνώσις σεαυτοῦ)
հեթանոսութեան մէջ ընկրդմած անծանօթ մնա-
ցեր էր. ով կրնար լուծումն տալ ասոր թէ ինչպէս
մարդս կրնայ ինքզինքը ճանչնալ՝ բայց եթէ Քրիս-
տոնէութիւնն. « Հայեաց 'ի քեզ. այս է, մի քոյոյդ
« և մի որ զքեզ է, այլ 'ի քեզ միայն հայեաց.
« քանզի այլ եմք մեք, և այլ է մերն, և այլ որ
« զմեւքն: Մեք եմք անձն և միտք, որով ըստ
« կերպարանի արարողին եղեալք, մեր է մարմինս
« և սորին զգայութիւնս. իսկ զմեւք՝ ինչք և ա-
« րուեստք և այլ կենցաղոյս պատրաստութիւնք:
« Արդ զինչ է բանս. մի մարմնոյն միայն հայիցիս,
« և մի սորայն բարւոյն ամենայն իրօք զհետ եր-
« թիցես, առողջութեան և գեղեցկութեան և հեշտ
« ցանկութեանցն և երկայնակեցութեան. և մի
« ընդ ինչս զարմացիս և ընդ փառս և ընդ զօրու-
« թիւնս:..... Քննեա զքեզ զինչ ես. ծանիր զքո
« բնութիւնդ, զի մահկանացու է մարմինդ և ան-
« մահ անձնդ. և զի կրկին իմն են մեր կեանքս, մի՝
« ըստ ընտանի մարմնոյս արագ անցանէ, իսկ ազ-
« դակցի հոգւոյս ոչ ունի զբովանդակութիւնն:
« Արդ հայեաց 'ի քեզ. մի 'ի մահկանացուիդ որ-
« պէս 'ի յաւիտեանականի մնացես, և մի զյաւի-
« տեանականդ իբրեւ զանցաւոր արհամարհիցես.
« անաես արա զմարմինդ՝ քանզի անցանէ. ինա-
« մեա զոգւոյդ իրս՝ զանմահականս: Եւ վասն զի
« ցանկայ մարմին ընդգէմ հոգւոյ, և հոգի ընդ-
« գէմ մարմնոյ, սղբա միմեանց հակառակ են.
« տես, մի երբեք առգնելով մարմնոյ, բազում զօ-
« րութիւնս տայցես վատթարին. քանզի որպէս 'ի
« մէտս կշռոցն՝ եթէ զմին ծանրացուցանես՝ ծանրն
« թեթեւագոյն ամենայն իրօք զընդդիմակացն առ-
« նէ. սոյնպէս 'ի վերայ մարմնոյ և անձին, միոյն
« առաւելութիւն՝ հարկաւորապէս առնէ նաւա-
« զութիւն միւսումն: Վասն զի մարմնոյ բարեկե-
« ցելոյ և բազմամրսութեամբ ծանրացելոյ, 'ի
« հարկէ տկար և անզօր լինի առ 'ի յընտանի ներ-
« գործութիւնս՝ միտքն. իսկ հոգիդ քաջողջու-
« թեամբ և 'ի ձեռն բարեացն հրահանգից առ 'ի
« յիւրն մեծութիւն բարձրացեալ, կարգաւորա-
« բարձր մարմնոյս ունակութիւնք թառամին »:

Բարսեղ երբ կեսարիոյ բեմերէն կը հնչեցնէր
այն լեզուածայր ողորկավանկ պերճախօսութիւ-

նը՝ արուեստաւորք և գործաւորք խառն ընդ մեծատունս կը դիմէին յունկնորութիւնս. անոնց առջև կը դնէր աշխարհիս սակաւակեաց աւուրքը՝ որ խոտոյ նման կ'անցնին կը թառամին և երազի պէս կը թռչին « Այսօր՝ առողջ մարմնով, գու՛ « նեան գունով, կայտառ 'ի վեր քան զարբունս « հասակին, գրգեալ գրգանօք, կայտառ և փափ- « կատուն և անսանձ. և վաղիւ՝ հասեալ 'ի թշուա- « ռութիւն, անկանի 'ի կենաց, ծնկի ծիւրի, հի- « ւանդութեամբ ջերանի: Նայեաց դարձեալ « ընդ միւս ևս որ սմին նման է. մեծատուն ընչա- « շատ, ամբոխ սուտակասպասից շուրջ զնովաւ, « շուրջանակի բարեկամք ակնառութիւնս կատա- « րեն, բազում աղքատոհմք և թարաթոք շն- « թողք. և խաղացեալ երթան զհետ նորա բազ- « մամբոխք ժողովուրդք մարդկան, կէսք մատա- « կարարք, և բազումք անդէն շուրջ զնովաւ նմին « սպասիկք, և ամենեկին նախանձելի է ամենե- « ցուն՝ որ սլատահին նմա: Յաւել դարձեալ 'ի « վերայ այսր մեծութեան՝ զիշխանութիւնն քա- « ղաքական, և զպատիւս արքունականս, լինել « զօրագլուխ զօրաց, հրամանատար աղգաց: Քա- « ռոզն առաջի աղաղակէ, որոտայ, հնչէ. աստի « անտի նուիրակք նկարեալ ունին յաչս և յերեսս « զաչ և զերկիւղ սպառնալեաց, արկանել շտապ « տագնապի ամենայն ամբոխին. անդ են տեսիլք « ահագինք, գրաւումն ընչից, գերութիւն, կա- « պանք շղթայից. և ժողովք ռամիկ մարդկան « սրտաթափ սրտաբախ լինին յահէն և յերկիւ- « ղէն: Եւ այլ զի՛նչ ևս. յետ այսր ամենայնի « գայցէ հասանիցէ 'ի վերայ ջերմ և տենտ տա- « պախառն, կամ կողացաւ կամ թոքացաւ յան- « կարծ 'ի միում գիշերի, և յափշտակեալ վտա- « րեսցէ զնա 'ի միջոյ մարդկանէ և զբնակութիւն « նորա մերկացի. և այն ամենայն մեծասպաս « փառաւորութիւնքն իբրև զերազ թռանին »: Ի՛նչպէս միսթարական սփոփութիւնք էին տա- « ռապելոց վտացեալ սրտերուն՝ երբ կ'իմանային և « կը զգային թէ հանգերձեալ երջանկութեան մը « զիրենք պատրաստեն. չկայ թագաւոր և ոչ իշխա- « նաւոր 'ի հող երկրին. ամենքը հաւասար, մանա- « ւանդ թէ երջանիկ աղքատը՝ որ զուարթամիտ « յուսով կը համբուրէ իր մայրը՝ զերկիր, վերա- « ծնանելու յերկնային աշխարհին: Հայեաց 'ի քեզ, « դարձեալ կը կրկնէ վերջին միսթարանքն, զի « մահկանացու ես. վասն զի հող ես և 'ի հող եր- « թիցես. շուրջ հայեա յայնոսիկ և որ յառաջ « քան զքեզ յիւրեանց անպարհաւաճութեանն « քննեցան. ո՛ւր՝ որ զքաղաքական զօրութիւնսն « էին զգեցեալ, ո՛ւր դժուարակեալ ճարտասան- « քնն, ո՛ւր որք զկացուրդսն կարգեցին. պայծառ « ձիաբոյժքն, զօրավարքն, իշխանքն, գոռոզքն: Ո՛չ « ամենայն փոշի. ո՛չ ամենայն առասպելք. ո՛չ 'ի « գուզնաքեայ ոսկերս՝ յիշատակ կենաց իւրեանց: « Յառեացիս 'ի գերեզմանսն, և թէ կարասցես որո- « չել՝ ո՞վ է ծառայն և ո՞վ տէրն, ո՞ աղքատն և ո՞ « ընչեղն: Զատո՛, եթէ քո իցէ զօրութիւն՝ զկա- « պանաւորն 'ի թագաւորէն, զքաջավայելուչն 'ի « դժուարատեսակէն, զզօրաւորն 'ի տկարէն: « Արդ յիշելով զբնութիւնդ, ոչ ամբարձցիս եր- « բեք. և յիշեցես զքեզ՝ եթէ հայեսցիս 'ի քեզ »: Ինչպիսի՞ զգայուն տիրութիւնք չեն ազդեր այս « առջերս մարդկային սրտից թելերուն: Սրբազնա-

դոյն պարտք մ'ալ շատ անգամ Բարսղի պերճա- « խօսութեան նիւթ կու տար. վկայի մը ողջակի- « զումն 'ի Քրիստոս՝ կը գրգէր կը յորդորէր քրիս- « տոնեայ ժողովուրդը յեկեղեցիս ընթանալու, « լսելու այն արիական մարտիրոսաց հանգէսը. ոչ « սոսկ վարուց պատմութիւնն էր զոր հոն կը հիւ- « սէր ճարտարաբան շրթունքն, այլ աստուածային « կայծակ մ'էր՝ որ սրտէ 'ի սիրտ հաւատացելոց « եռանդը կը վառէր՝ յառաքինութիւնս դիմագրա- « ւելու, ինչպէս կ'ըսէ. « Զպատերազմաց քաջու- « թիւնս նկարիչք բազում անգամ թէ պարտ է՝ « նշանակեն, և ոմանք բանիւ զարդարեն, և ոմանք « 'ի տախտակս գծագրեն, և զբազումս զարթու- « ցանեն առ 'ի քաջութիւն երկոքեան »: Նոյնպէս « նահատակելոց ներբողեանքը և վարքը պիտի ըլլան « օրինակ առաքինեաց: Շատ ներբողեան խօսած է « Բարսեղ այսպիսի առթով, ինչպէս են 'ի Ս. Քա- « ռաստունսն, 'ի Յուզիտա, 'ի Բարդաամ, 'ի Գոր- « դիոն, 'ի Մամաս. սակայն երեւելագոյն տեղին ու- « նի իրաւամբ Քառասնիցը, թէպէտ մէկաշնոնց մէջ « ալ անպակաս են առանձին և մասնական գեղեց- « կութիւնք: Պերճախօսն ալ կարծես թէ ինքնին « Քառասնից հետ կը զրահաւորի, պատերազմին « ճակատը կը դիմէ. բազանեաց դիմողին հետ ցա- « ւակից և նորահաւատին հետ ուրախակից կ'ըլլայ. « մինչև բուռն եռանդեամբ աշխուժից չափազանց « ձևերու մէջ կ'իյնայ, շատ անգամ երկայնաբան և « ոչինչ մասանց թուարկութեանը կ'իջնէ: Լսենք « պահ մը անկելոյն և նորահաւատին տողերը. « Իսկ « մի ոմն՝ թուոյն տատանեալ 'ի չարեացն գասալիք « եղեալ գնաց, անպատում սուգ սրբոցն թողեալ. « այլ ոչ եթէ զնոցա աղօթս անկաւար լինել ե- « թող Տէրն. քանզի որ զպահպանութիւն վկա- « յիցն հաւատացաւ՝ մօտ էր, և ջեռնոյր 'ի կրը- « թարանի ուրեք, և ակն սւնէր ապառնեացն. « պատրաստ առ 'ի յընգունել զօրականացն փա- « խուցեալ զոք և ապրել. և մերձ գոլ բազանեաց « հնարիւք իմացեալ լինէր, երազ զօգնականու- « թիւն յեղաշրջելոցն խոստացեալ...: Իսկ մինչ « գեռ նոքա զայս ձգնէին, և նա միտ դնէր ելիցն, « ետես նոր տեսիլ իմն յերկնից իջեալ, և որպէս « 'ի թագաւորէ պարգևս բաշխէր զօրականացն, և « այլոցն ամենեցուն տային զպարգևն, բայց զմին « միայն թողութիւն առանց պարգևի, անարժան « համարեալ զնա երկնային պարգևացն, որ նոյն « ժամայն հրաժարեալ 'ի վաստակոցն, և առ յընդ- « գէմ ինքեան ընթացաւ: Ողորմելի տեսիլ այնո- « թիկ. զօրականն փախուցեալ, ախոյեանն դերի « վարեալ, Քրիստոսի ոչխարն փազանակուր ե- « ղեալ. և ևս ողորմելի, զի 'ի յաւիտենից կե- « նացն վրիպեցաւ, և յայժմուս սչ վայելեաց. զի « նոյն ժամայն ընդ մտանէն՝ լուծեալ քակտե- « ցաւ մարմինն, և կենասէրն անկաւ ընդ ունայ- « նութեամբ մահու: Իսկ նա իբրև ետես զխոտո- « րեալն 'ի բաղանիսն ընթացեալ, զինքն յանժուժ- « կալելոյն տեղին կարգեաց. և ընկեցեալ զարկա- « նելիսն, ընդ մերկան զինքն խառնեաց՝ աղաղակե- « լով զնոյն բարբառ ընդ սուրբսն, եթէ Քրիստո- « նէայ է՛. զվասն լուծեցոյն զտրամութիւնն ին- « քեան յաւելուածովն միսթարեաց, նմանող ե- « ղեալ որք 'ի պատերազմունս ճակատուն որ յա- « ռաջին վահանակցութեանն անկեալ լինի, նոյն- « ժամայն ընուն զգասն, որպէս զի մի վահանա-

« Կցուծիւն նոցա կտրեալ եղիցի պակասելովն .
 « այսպէս և նա արար . ետես զերկնային սքանչե-
 « լիան , ծանեալ զճշմարտութիւնն , ապաւինե-
 « ցաւ 'ի Տէր . Թուեցաւ ընդ վկայսն , զաշակեր-
 « տացն նուագեաց : Եւ Յուգա , և եմուտ Մատա-
 « Թիա . նմանեաց Պաւղոսի , որ երէկ հալածիչ և
 « այսօր աւետարանիչ : Ի վերուստ և սա ընկալաւ
 « զկոչումն . ոչ 'ի մարդկանէ և ոչ 'ի ձեռն մարդոյ
 « հաւատաց յանուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիս-
 « տոսի . մկրտեցաւ ոչ յայլմէ , այլ յիւրոց հա-
 « լատոցն . ոչ 'ի ջուր միայն , այլ և արեամբ » :

Մինչդեռ Բարսեղ այս հրաշանշան ճառիւքն կը
 պճնազարդէր քրիստոնէական բեմերը , հաւա-
 տացելոց ոգիքը և բարբը յուզողութիւն կը վերա-
 բերէր , կը հերքէր օտարախորթ աղանդները . ան-
 դին յԱրեւմուտս Ս . Սմբերոսիոս իրեն Վեցօրէից
 ճառերուն նախատիպ օրինակ կ'ընտրէր Բարսղի
 Վեցօրէայն , և Հռովմինոս 'ի լատին կը փոխադրէր
 յունական բնագիրը : Զանցան շատ Ժամանակք՝
 երբ իմաստնացեալ և իմաստացուցիչ մեր Թարգ-
 մանիչք ալ Ժիրաժիր մեղուաց պէս յԱթէնս , 'ի
 Բիւզանդիոն , յԱղեքսանդրիա , 'ի Կեսարիա կը
 թեւածէին , մատենագրութեանց ծաղկունքը Ժո-
 ղովելու : Ոմանք Ոսկեբերանի պերճախօսու-
 թեամբ զմայլած , ոմանք Արիստոտէլի ցամաք ձե-
 ւոցը հարուած՝ հայկական լեզուն զանազան ճիւ-
 ղերու մէջ կը ջանային վարժեցնել . իսկ Վեցօրէայն
 Բարսղի ընտիր և ողորկ հայկալեզու փափկավանկ
 գրչի մը հանգիպած կ'երևի . Թարգմանն բանա-
 սաեղծ է քան զհնչունակն , աւելի յարգարուն և
 զարգարուն պարբերութեամբք : Փոփոխ շարա-
 գրութեամբք , ինչպէս նիւթոց զանազանութիւնն
 ալ կը բերէ , կը զարմացնէ ու կը յափշտակէ
 զընթերցողս . չունի այն միակերպութիւնն՝ զոր
 ոսկեբերանեան ճառից մէջ կը տեսնենք հանդերձ
 իրենց ամենայն կատարելութեամբք : Մինչ Բար-
 սեղ լակոնական և իմաստասիրական զուսպ ոճը
 կը նախագասէ քան զընդարձակութիւնն ոճոյ ,
 ընդհակառակն հայ Թարգմանն կ'ախորժի բանա-
 սաեղծական թռիչք . շատ անգամ իր արեւելեան
 պերճ հագուստը , մարգարտազարդ բեհեզները կը
 սփռէ յունական պարզութեան վրայ , չըսեմ թէ
 կը քողարկէ զայն և կ'ընկղմէ : Շատ անգամ կ'ո-
 գեւորէ , կը շնչաւորէ բնագրին համառօտութիւնը
 և գեղեցիկ յստակաբանութեամբն չի ձանձրացը-
 նէր մտադիր ընթերցողը : Թերևս վարդապետա-
 կան աստիճանի անձ մը եղած ըլլայ Վեցօրէից
 Թարգմանն , վասն զի այն մասերուն մէջ աւելի
 ճոխութիւն մը կը ցուցնէ , և մեծապէս կը խորշի
 'ի հեթանոսական կարծեաց . մինչև առաջին ճա-
 ուին մէջ ամբողջ թողած է այն հատուածը՝ յորում
 կ'երևի թէ Ս . Բարսեղ հաւանութիւն մը կը ցու-
 ցնէ որոգիներան կարծեաց , որ կ'ըսէր թէ նիւթա-
 կան աշխարհէս առաջ՝ իմացական աշխարհք մը
 կար , և այս իմացական աշխարհս ուրիշ բան չէր
 բայց եթէ Բան . « Քանզի եր ինչ , որպէս Թուի ,
 « և նախ քան զայս աշխարհս , որ Թէպէտ մտաց
 « մերոց իմանալի , այլ մնաց անպատում , զի չէր
 « պարտ և պատշաճ այն ինչ խրատելոց և որ դեռ
 « տղայք էին 'ի գիտութեան : Էր կարգ իմն՝ երէց
 « քան զարարած աշխարհիս՝ երկնայնոց զօրու-
 « թեանցն 'ի ճահ , անժամանակ , յաւիտենա-
 « կան , մշան ջենաւոր . յորում արարիչն ամենայնի

« և հաստիչ կատարեաց զարարածս իւր , զլոյսն
 « իմանալի՝ 'ի գէպ որոց սիրենն զՏէր , զխօսուն
 « և զաներևոյթ բնութիւնս , և զամենայն յօրի-
 « նուածս իմանալեաց՝ որ 'ի վեր են քան զմեր
 « միտս , զորոց և զանուանս չէ հնար գտանել . և
 « սոքա զաներևոյթն աշխարհի բովանդակեն զէու-
 « թիւն , որպէս ուսուցանէ զմեզ Պաւղոս ասե-
 « լով . Զի նովաւ հաստատեցաւ ամենայն , որ ե-
 « բեին , եթէ աթոռք եթէ տէրութիւնք , եթէ
 « պետութիւնք , եթէ իշխանութիւնք , եթէ զօ-
 « րութիւնք , եթէ հրեշտակաց բանակք , եթէ
 « դապք հրեշտակապետաց » :

Սակայն գալով մեր Թարգմանչին՝ տեսնենք որ-
 չափ օգուտ կրնայ քաղուիլ հայ լեզուի համար
 միայն առ Թարգմանութենէ : Եթէ աւելի ճիշդ և
 սեղմ ըլլար Թարգմանութիւնը , Վեցօրէից ճառե-
 րէն զանազան օգուտներ կրնայինք քաղել . բու-
 սաբան մը կ'ունենար աչքին առջև շատ մը բա-
 ւեր՝ որոնց համար հիմայ տուայտանօք կ'աշխատի
 անուններ յարմարցնել . կենդանաբան մը կրնար
 ինքն ալ իրեն մասը հարստացունել . բայց ամե-
 նէն աւելի երկրաչափ մը և բնախօս մը լիովին կըր-
 նային ամբարել իրենց պէտք եղած բաները : Ահա
 ասոնց վրայ կայացած է մեր Թարգմանչին էական
 պակսութիւնը . բնախօսական և իմաստասիրա-
 կան գրութեանց երբ կը հասնի՝ Բարսեղ և իր
 Թարգմանը իրարու հակոտնեայք են , գէմ ընդ-
 գէմ կ'ընթանան իրարու , թէպէտ և երկու երեք
 քայլերէ վերջը նորէն զիրար կը գտնեն . « Սնբա-
 « Ժին մարմինքն (կամ մանրամաղ փոշին) , կ'ըսէ
 « Բարսեղ ըստ իմաստասիրաց գրութեան , երբ
 « իրարու հետ միանան կամ իրարմէ բաժնուին ,
 « ծննդեան և ապականութեան պատճառք կ'ըլ-
 « լան . և ամենէն հաստատուն կամ պինդ մար-
 « մնոց գիմացկունութեան պատճառն է այն մար-
 « մնոց ամուր զիրար բռնելն » . իսկ Հայն կ'ըսէ .
 « Եւ 'ի մանրամաղ փոշոյն , որ կցեցաւ եկն
 « յարեցաւ 'ի միմեանս , կանգնեցաւ եկաց աշ-
 « խարհս ամենայն . և անախ առին իւրաքանչիւր
 « ամենայն իրքն զմեծութիւն , կէսքն 'ի խտանալ ,
 « կէսքն 'ի անդել , կէսքն 'ի լոյծ բնութիւն , կէսքն
 « 'ի լինել եղծանելոցն , կէսքն կալ մնալ մշանջե-
 « նակացք » : Ուրիշ տեղ մ'ալ Բարսեղ կ'ըսէ .
 « Երբ արեգակը կրկներևոյթներ ունենայ , օ-
 « դային փոփոխմանց նշան է » . իսկ Հայն կ'ըսէ .
 « Յորժամ յամպոյ ամպ մտանիցէ և ելանիցէ
 « արեգակն՝ զՅերմակիծ շող ամպն յերկիր տռա-
 « քելով , զնոնաւութիւնն օդոցն յայտ առնէ » :
 Դարձեալ երբ կը սկսի քննել թէ երկիրս ինչ բանի
 վրայ հաստատեալ է , փոխանակըսելու՝ թէ « Երբ
 « որ այսպէս շարունակ նոր նոր հաստատու-
 « թիւններ փնտռելու ըլլանք երկրիս՝ յանհունս
 « կ'ընթանանք . և որչափ այս տրամաբանութիւն-
 « ներս ընդարձակենք՝ հարկ կ'ըլլայ անչափ աւելի
 « զօրաւոր հիմ մը գտնալ՝ որ կարենայ երկրիս
 « ծանրութիւնը վերցնել » . այսպէս անիմանալի
 բաւղին մէջ կը ձգէ զմեզ Հայ Թարգմանն ու կ'ըսէ .
 « Եւ յամենայնէ յայնմանէ՝ զոր լուծանիցեմքն և
 « կապիցեմքն , յանյաւ և յանի քննութիւնսն
 « անկանիմք , և անկայան պատասպարին գիւտիւքն
 « մերովք , աստանդութիւնքն օգտակար իրացն
 « մերոց առնեմք . և որչափ Թոյլ տացուք երթալ
 « արձակերասանակ մտաց մերոց 'ի խնդիրս՝ որ

« լուծանեն զընկերս իւրեանց՝ միայն գտանեն » :
Բայց թերևս անհաճոյ բան մը չըլլայ ընթերցող-

ղաց՝ եթէ գնենք ուրիշ ասոր նմաններն ալ յոյն և
հայ դիմացէ դիմաց :

ՀԱՅ.

Եւ ոչ զօրութիւն բազմութեանն ջուրց ան-
գընդոց էր հակառակ :

Վասն այնորիկ ասեն ժամապահ գիրք մուծա-
նել միանձնութեան և զարմանալով զյիշատակ
նորա :

Եւ ջուրք հաճոյ աչաց հայելոյ, ոչ միայն զի լու-
սաւորեացն զնոսա, այլ և յիւրեանց լուսաւորու-
թենէ անտի առաքեն լոյս՝ լուսաւորել զայլ տե-
ղիս. ըստ օրինակի, որպէս երևի յորմա՝ ի լուսա-
ւորութենէ ջուրց, և առնու վազս յայսկոյս յայն-
կոյս, և մեծապայծառ լուսաւորութիւնն՝ որ ծա-
գէ՝ ի նոսա, զեռայ խաղայ՝ ի նոցանէ յայլ տեղիս :

Արդ եթէ օր ասիցես և եթէ աշխարհ՝ զնոյն
զմին ասիցես :

Իսկ արտաքինքն զլի ինչ և զսեղմ՝ անուանեն
հաստատութիւն. և յորժամ գայ լինի ի լայնու-
թիւն և ի խորութիւն և ի բարձրութիւն, և ու-
նի իւր նմանակից ուժգնութեամբ :

Աստեղք, որ կոչին մոլորեցուցիչք :

Է միւս ևս թռչուն՝ որ ի հողմոյ ծնանի :

Եթէ ասոր նման և ասոնցմէ ալ աւելի այլայլեալ
օրինակներ ուղէինք բերել, գրեթէ Վեցօրէից մեծ
մասը հարկ կ'ըլլար օրինակել : Իսկ բուսաբանու-
թեան և կենդանաբանութեան բառեր չլինելու շատ
չափաւոր թարգմանն, այլ շատ տեղ ինչպէս ի
յոյն կը գտնէ՝ տառադարձութեամբ ի հայ կը փո-
խէ, Կռիւթ, Եղէբորոս, Անիւիփոթ, Մէիոնիոն, Պե-
լէս, Սփինոս. — Կարիփոս, Պողիպոթէս, և այլն, և այլն :
Ասոնք են այն սովորական պակսութիւններն զոր ի
Վեցօրէից թարգմանութեան կը տեսնենք. բայց
ինչպէս առաջ տլ ըօինք՝ անթիւ են այս օրինակ-
ներս և աւելորդ կը համարինք մէջ բերելու : Այս
վերի ըսածներէս յայտնի կը տեսնուի որ մեր թարգ-
մանին շատ հմտութիւն ունեցած պիտի չըլլայ ի
մաստատական և արտաքին ուսմանց : Անհմտու-
թիւն կը տեսնուին ալ աշխարհագրական անուանց
մէջ, յորս կարելի չէ որ օրինակողն սխալ գրած
ըլլայ. օրինակ իմն շատ տեղ յունական յօդն ալ
անուանց հետ կը միացընէ և կըսէ Ուստաղէս, փո-
խանակ ըսելու Քոստաղէս. Ուփասիս (Փասիս). և
կ'ըսէ դարձեալ Բարսաղէս. կարծեմ համատարած
աշխարհագիր տախտակաց վրայ ալ այս անունս
չի գտուիր. բայց կրնանք արդեօք յայսմ ալ տգի-

ՅՈՅՆ.

Հակառակ զօրութեանց բազմութիւնը չէ որ
անդունդք կը կոչուի. (վասն զի Որոգինէս կ'ըսէր
թէ սուրբ գրոց անդունդք բառը կը ցուցընէ այն
տեղը՝ ուր գէթ կը բնակեն) :

Վասն զի դիտեցին տեսան (առաջինքն), որ Ս.
Գիւրք յատկաբար և մասնաւորապէս կը յիշա-
տակէ, և հողմ Աստուծոյ ըսելով ուրիշ բան չի-
մանար՝ բայց զՀոգին սուրբ Աստուծոյ :

Ջուրերը աւելի վճիտ և պայծառ կ'ըլլան, ոչ
միայն անով որ լոյս կ'ընդունին, այլ և բեկեղեկմամբ
կ'անդրադարձընեն իրենց լոյսը, և չորս կողմ կը-
սկըսին լուսոյ խաղուն ճառագայթներ վազվեզել :

Եթէ օր ըսես, եթէ յաւիտեան՝ նոյն բանն է.
(αἰών բառէն կը շփոթի թարգմանն, վասն զի բառս
երկուքն ալ կը նշանակէ) :

Իսկ արտաքինքն հաստատուն մարմին կը կոչեն
որ և իցէ սեղմ և լեցուն բանը՝ չափաբերականէն
որոշելու համար. արդ չափաբերական մարմինն
է՝ որ միայն երեք տարածութեամբ չափի, այս
ինքն լայնութեամբ, խորութեամբ և բարձրու-
թեամբ, իսկ հաստատունն ասոնցմէ զատ ունինաւ
պնդութիւն (կամ խստութիւն) :

Մոլորակ աստեղք. (կրաւորակա՝ բայն ներ-
գործական շրջելով թարգմանած է հայն) :

Բայց կան ալ՝ որոնց ձուք անծնունդք են :

տութիւն ենթադրել, և համարիլ թէ Հայաստա-
նի գետ մը՝ որ թարգմանչին ամենածանօթ պիտի
ըլլար՝ այս փոփոխութիւնս կրած ըլլայ. մեր Երա-
խը որ յունարէն կըսուի՝ Ἀραξὴς եղած ըլլայ Բա-
րսաղէս. ասոնց քով շատ դժուարին չէ գուշակելը
թէ Բիւրիփոն կամ Բուրափոնայ իղի կոչուածն՝ ըլ-
լայ Բրիփոնիան :

Հանդերձ այս մեծամեծ պակսութիւններով
ալ, ունի դարձեալ այն մեծ յարգը և անհամե-
մատ արժէքը՝ որ այնպիսի դիւթիլ հայկաբանու-
թեամբը տեղ տեղ կը ճախրէ կը բարձրանայ քան
զբնագիրն. սքանչելի են ծովուց, գաշտաց և մար-
գաց սակաւատող նկարութիւնքն, կենդանեաց
բարուց ստորագրութիւնքը, որք աւելի ճշգրտոյն
կ'ընթանան բնագրին հետ, առանց ստուեր մ'ալ
կորսնցընելու բնիկ գեղեցկութենէն : Ամենայն
նկարագրաց օրինակ կրնայ ըլլալ Մեղուն ստո-
րագրութիւնը, յորում թէպէտ Վիրգիլեայ հա-
մառօտութիւնը չտեսնենք, սակայն իրեն ընդար-
ձակութեանը մէջ պահած է ամբողջ իր գեղեց-
կութիւնը. զոր և Ս. Սմբրոսիոս գրեթէ բառ առ
բառ կը թարգմանէ իր Վեցօրէից մէջ : Լսենք նախ
Վիրգիլեայ պարզութիւնը :

Եկ արդ, բեր ըզմեղուաց նորոգատուր յԱրամազդայ
 Ըզմեղութիւնս առից ոգել. որում փոխան նորա շնորհին
 Նուագաւոր հընչմանց Կուրեանց եւ ձայնատու պղնձոյն ըզհեա
 Զերկնից արքայն սընուցին 'ի քարայրին գիկաէական:
 Սայք եւեթ ըզծընունդս հասարակաց ունին եւ զտունս,
 Միաժողով 'ի քաղաք՝ մեծ օրինգք վարեալ կենցաղ.
 Սորա միայն գիտեն տնդեդեւ յարկս եւ հայրենիս.
 Հանգերձեալ ձըմերայնոյն յամարայնի յառաջատեսք
 Զեռն 'ի գործ արարեալ եւ 'ի միջի զգիւտսն դընեն:
 Քանզի կէսք ըսկեն ռոճկաց դաշամբք ուխտից յանդըս ճըգնեալք,
 Այլք 'ի յորմածըս դաւթիցն առեալ զարտօսը ըզնարգիսի,
 Եւ սինձ թանձր 'ի կեղեւոց՝ դընեն մաղոց հիմն առաջին,
 Եւ ըզկնի կառուցանեն այնուհետեւ ըզմոմըն մած:
 Ըզգարգուն մանկութիւն՝ ըզյոյս ազգին դայեկեն կէսք,
 Այլք ըզմեղըն սուրբ սերտեալ պարզեն բըջջաց լոյծ օշարակ:
 Են՝ եւ ոյց առ դուրս եհաս վիճակ պահպանութիւն.
 Եւ գէտ կան փոխանակաւ ամպոց երկնից եւ անձրեւաց,
 Զեկաւորաց կամ ըզրեռն առնուն, կամ գունդ հրոսակ կապեալ
 Ըզգոռեխսըն ջոկ անգործ հանեն վանեալս 'ի սըրահից.
 Վաստակն եռայ եւ բուրէ մեղը 'ի ծոթոր անուշահոտ:
 Զերդ Կիկլուպայք երբ հապճեալ՝ շանթս 'ի հալուն դարբենն ձուլից,
 Կէսք 'ի փութս արջառենիս ըզսիքս օդոց առնուն եւ տան,
 Ըզպըղինձսըն շառաչուկս 'ի լիճ մըխեալ ջըրգեղեն այլք:
 Ի ներքոյ կանգնեալ սալիցն Յանէ 'ի թոպ թընդեալ հեծէ,
 Նորա զբազուկս ընդ իրեար մեծաւ ուժով բառնան կարգաւ
 Եւ ամրապինդ աքցանօք կալեալ զերկաթըն շըրջըրջեն.
 Ոչ ընդհատ, օրէն թէ զփոքր ընդ մեծ իցէ համեմատել,
 Ընգարոյս սէր համբարոց ըզկեկրոպեան ճեպէ մեղուս՝
 Ըզմէն մի յիւր ըսպասուն. հինօրէից՝ 'ի խնամս աւանք,
 Պահէլ ըզպան խորըսիսց եւ տուն կազմել ամենարուեստ.
 Իսկ մանկագոյնք յանագան դառնան պահու վաստակաբեկք
 Ծոթընով բարձք հոծեալ, կըծեն աստ անդ եւ ըզմաթուզ,
 Խաժագոյն զուռենիս, ըզէկ քըրքում եւ ըզնարգոս,
 Ըզթըմբի պարարտաբեր եւ ըզյակինթըն զերկնագոյն.
 Մի հանգիստ գործոյ բնաւից, մի բոլորից աշխատութիւն:

« Ոչ, որպէս աստ առ մեզս լինի՝ զի վասն փափ-
 « կութեանց եւ գրգութեանց ցանկութեանց գլին
 « անկանին մարդիկ յիշխանութենէն, նոյնպիսի
 « ինչ եւ առ տկար ազգս թռչնոց գառնիցի. այլ
 « յընտաբոյս բնութենէ ունին զիշխանն առ 'ի
 « կարգել 'ի նոսա զկարգս արժանաւորս: Եւ այն-
 « պէս ունին ազնուական արգասիս յանձին, չքեղ
 « մեծութեամբ, գեղեցիկ կերպարանօք, հեզ, ցած
 « եւ համեստ: Ունի խայթոցս եւ թագաւորն, բայց
 « ոչ ինչ ումեք մեղանչէ. քանզի օրէնս անգիրս
 « ընտաբոյս բնութեամբ ունի առ 'ի յօրինուած
 « անձանց թռչնոցն, եւ որ ոք անցանէ զօրինօքն՝ գը-
 « տանէ 'ի նոցանէ մնաս անձինն: Եւ նոյն իսկ մե-
 « ղուքն, եթէ ոչ անսայցեն երթալ զհետ բարոյից
 « առաջնորդացն՝ զոր ունին գլուխս, վաղվաղակի
 « զգջանան ընդ ժպրհութիւնն՝ զոր գործեն. քան-
 « զի իբրեւ հարկանեն զոք խայթոցօքն, անդէն
 « ինքեանք մեռանին: Նմանեցուք առանձնագործ
 « գործոցն մեղուի, զոր իւրովին իւրոյ անձինն
 « համբարէ. զի զինչ որ ոչ իւր իցէ՝ զայն ոչ ապա-
 « կանէ. եւ այլոց արարածոց ոչ առնի մնասա-
 « կար, այլ անձամբ ինքն իւր համբարս համբարէ:
 « Զմաղսն մեղերն մոմակերտ գործով շինեալ յար-
 « գարէ. եւ զմոմ՝ մաղուցն 'ի ծաղկաբեր մարգոցն՝
 « մեծաւ փութով անգագար ժողովէ. եւ զմեղըն՝
 « որ նման ցօղոյ զքարամբք եւ զոստովք եւ զտերեօք

« ծորեալ իջեալ կայ, քաղեալ առեալ 'ի բերանն
 « ճեպով բերէ, եւ 'ի խորս մոմակերտ գրոցն ունչա
 « արկեալ համբարեալ դնէ: Եւ յառաջին նուագին
 « 'ի սկիզբն սկսուածոյ գործոյն անգայտ մաղովք
 « անօսը գործոյն զգործած գրոցն յօրինէ, վասն
 « ջրի եւ լոյծ նորոգ զմեղըն ժողովելոյ: Իսկ յոր-
 « ժամ յաճախեալ բազմասցի մեղըն, խաւ 'ի խաւ
 « մթեր առ մթեր ժողովեալ կուտիցէ, եւ բազմօ-
 « րեայ ժամանակօք 'ի վերայ անցեալ գտանիցին,
 « իբրու թէ առաւել իմն առաւելութեամբ հա-
 « սեալ եփեալ գեղեցկանայ ապա յետ այնր ամե-
 « նայնի:

« Ապա ուրեմն բարիօք գովեցաւ մեղու 'ի Սո-
 « զմոնէ յառակս օրինակաց նորա, եւ իմաստունն
 « եւ հանձարեղ անուանեաց զնոսա 'ի գործ: Եւ
 « մեծաւ փութով եւ բազում պատրաստութեամբ
 « առնէ անձամբ անձին դադարս, եւ զվաստակա
 « նորա թագաւորք եւ տնանկք 'ի բժշկութիւնս
 « մատուցանեն: Որ հնարագէտ իմաստութեամբ
 « 'ի շտեմարանս մեղը կազմէ, եւ մեծապանչ գոր-
 « ծով առաքատաձեւ թաղանթազարդ խերեւէչս
 « խերեւէչս զմոմն անօսրէ, եւ անդէն 'ի նմին խիտ
 « առ խիտ մի առ միոջ գորակաձեւ բոլորակս ըզ-
 « ծակս գրոցն բոլորէ. որմ յորմ կցեալ, 'ի մի շի-
 « նուած կատարեալ, միմեամբք զմիմեանս հաս-
 « տատեալս, զբազումս 'ի մի գործ շինուածոցն

« բովանդակեալս. և այսպէս բազում գուրգուռ մո-
 « մակերոք զմիմեամբ հոժ՝ հանդէպ միմեանց
 « հայեցեալս, մի զմիով յարեալս: Եւ դարձեալ
 « անդրէն՝ ի նմին շինուածի գտանես յարկս զյար-
 « կովք շինեալս՝ երեքգմբէթակիրս զմիմեամբք յօ-
 « ընեալս. և բերանք գրոցն ոչ գէպ ուղիղ մի-
 « մեանց հանդիպեալք, այլ ի կողմանց անկեանց
 « գրոցն սկիզբն արկեալ և համբարձեալ՝ ըստ օրի-
 « նակի առաջին գրոցն, և զնոյն ծածկեալ խաղա-
 « ղեալ մոմակերտ ծեփօքն՝ սահմանեալք անջր-
 « պետեալ զատեալ առ ի միմեանց, միմեամբք
 « մեկնեալ: Այնքան մեծաւ զգուշութեամբ և
 « հնարագէտ իմաստութեամբ փութացեալ ձեպին
 « անշարժ զշինուածն հաստատել, զի մի յորժամ
 « թափանցանց ծակք գրոցն բերան ի բերան զմի-
 « մեանս համբուրիցեն, ծանրաբեռն ծանրութիւն
 « մեղերն պարուտակատ լաստակոտոր զգուրս
 « մաղոցն առնիցէ, և իւրովն յեռեւտալազ խո-
 « նաւութեամբն արտաքոյ ամրածածուկ շանմա-
 « րանացն ծորեալ ելեալ հեղուցու: »

« Եւ արդ եթէ միտ եգեալ հայիցիս ընդ զար-
 « մանակերտ կազմութիւն շինուածոյն ճարտա-
 « րութեան, զգիւտս երկրաչափ ճարտարութեան
 « իւրով բովանդակ հնարագէտ իմաստութեամբն
 « տեսանես: Զի վեց անկեամբք առ հասարակ ա-
 « մենայն կողմամբք գրոց մաղոցն հաստատեալք,
 « ոչ ի միմեանս հայեցեալք և ոչ մի ի վերայ միոյ
 « գիղեալք, զի մի յողջողդեալք խորտակեսցին
 « մոմակերտ հիմունք մաղոցն. քանզի ոչ եթէ ի
 « վերայ հաստաբեռն ինչ զօրութեանց հիմունք
 « մաղոցն հաստատեալ իցեն, այլ ի վերայ բա-
 « զում յողջողդութեան և անզօր պատրաստու-
 « թեան: Եւ նոցա հնարագէտ հնարիւքն զան-
 « կիւնս կողմանց գեանատանցն՝ սիւնս և մոյթս
 « հաստատեալ ընդ նեցուկս երկրորդն յարկաց.
 « զի մի յորժամ մեծաբերձ բարձրութեամբ շի-
 « նուածն ի վեր համբառնայցէ, ծանրութիւն
 « վերնատանցն ոյժ ի ներքնատունսն տայցէ, և
 « կքեալ իջեալ ամենեւին յերկիր կործանեսցի.
 « այլ իւրաքանչիւր ծակք գրոցն յիւրաքանչիւր
 « կարգս հաստատեալք, յորժամ անկանիցի ի
 « նոսա խոնաւութիւն մեղերն՝ բաւական լինիցի
 « հանդուրժել: »

Եկեղեցական պատարագամատոյցք ալ բազում
 ինչ պարտական են Բարսղի. որոյ սրբութեան և
 հանձարոյ արգասիք է գրեթէ բովանդակ պատա-
 րագամատոյցն զոր յունական եկեղեցին կը գոր-
 ծածէ: Ասկէ ալ շատ աղօթք առած թարգմանած
 են մեր եկեղեցական սրբազան հարք, և անով ճո-
 խացուցեր հայկական եկեղեցին. այս աղօթքներն
 են՝ « Աստուած, Աստուած մեր, որ զերկնաւոր
 « հացդ »...: — « Տէր Աստուած մեր, որոյ կա-
 « րողութիւնդ անքնին է և փառքդ »... և բովան-
 դակ մինչև ի Հաւատամբն: Դարձեալ՝ « Ոչ ոք է
 « արժանի յըմբռնելոցս »...: — Մնացեալներէն
 ալ շատը ի Ս. Բարսղէ թարգմանուած է:

Այսպիսի էր Բարսղի, Եկեղեցւոյ ամենամեծ
 Ս. Հարց մէկը, որ իրեն բոլոր կենօրէն վաստակե-
 ցաւ յօգուտ ի պայծառութիւն եկեղեցւոյ թէ
 անձնական օրինակօք և թէ անմահ գրուածնե-
 րովը, թողլով յետագայից աստուածաբանու-
 թեան յորդառատ և անսպառ աղբիւր մը. որոյ
 համար կ'ըսէ երեւելի գաղղիացի բանասէր մը.

« Զկայ հեղինակ մը որուն գրուածքն այնպիսի
 « ազդեցութիւն մը ընէ ինչպէս Սրբոյն Բարսղի.
 « այնպէս ուժով կը տրամաբանէ և այնպիսի զօ-
 « րութեամբ կը հերքէ, այնքան ահաւելի կը նկարէ
 « զմոլութիւն, այնչափ ի համոզումն կը նուաճէ
 « զայլս, այնպիսի ընդարձակ խրատներ և յորդո-
 « րակներ կը խօսի՝ որ անկարելի է առանց յաղ-
 « թահարուելու կարգալ իր ճառերը: Իրեն պեր-
 « ճախօսութիւնը զոյգ կրննթանայ ընդ վարդապե-
 « տութեան. կը հրահանգէ, կը զմայլեցնէ և կը
 « զգացնէ: Բացառութիւնքն վսեմ, ոճն պեր-
 « ճախօս, յստակ և համոզիչ, միշտ բնական, ան-
 « պաճոյճ և սահուն. միով բանիւ հաւասարազօր
 « Դեմոսթենի և ուրիշ հին երեւելի հանձարից »:

Ա. ՍՈՒՔՐԵԱՆ

ՕՐԻՆԱԿ ԽՈՍՏԱԳՐԻ ԽՆԱՄԵԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԴՐԱՆՍԻԼՈՒԱՆԻՈՑ

Դրանսիլուանիոյ գաղթական Հայոց լեզուին
 վրայօք՝ շատ տարի առաջ օրագրիս մէջ տեղեկու-
 թիւն տուած եմք. լեզուէն աւելի ընտանեկան
 կենաց սովորութեան հետաքննին յիշատակ մը հա-
 մարիմք՝ իրենց խնամխօսութեան պայմանագիրը.
 այսինքն փետին և հարսին ծնողաց՝ երկու կող-
 մէն պահանջանաց և խոստմանց գրաւոր դաշնա-
 գրութիւնը զոր իրենք վայելուչ բառով մը Գրօ-
 լէն կոչեն, անշուշտ իրենց նախնեաց աւանդու-
 թեամբ: Ասոնցմէ քանի մը հատ տեսնելով, ա-
 մենքն ալ ասկէ 100 կամ 120 տարի առաջ գրուած,
 մէկը կը հրատարակեմք, իմացնելով որ ամեն
 ալ նման են ոճով և լեզուով: Այս ետքինս, ինչ-
 պէս կը տեսնէ ընթերցողն, Մաճառի, Վլաճի,
 Թուրքի բառերով հարուստ զանգուած մ'է. ա-
 նոր համար հարկ է ծանօթութեամբ բացատրել,
 գոնէ առջինները. բայց և այնպէս հայերենի ա-
 խորժ յատակ կամ հիմ մը կայ. որ գուցէ լե-
 զուէն աւելի ընտանեկան և գորովական ոճովն
 աւելի ախորժական է:

Նշանաւոր է փետին ծնողաց տրոց առ հարսն
 Երեւելի կոչումն. մինչդեռ հարսին ծնողաց տուած
 օժիտն՝ Թուրք բառով ճէշ կոչուի: Արդեօք աս-
 կէ 4000 տարի առաջ Գերարայի թագաւորին առ
 Աբրահամ տուած 2000 արծաթն, և առ Սառա
 ըսածն, « Այն եղիցի ի պափ- երեսոյ քոց և ամե-
 նայն կանանց որ ընդ քեզ են », և մեր Դրանսի-
 լուանիացի Հօբիսին համար տրուած 200 ոսկի Ե.
 րեսշուրն նոյն սովորութեամբ չէն: